

11126
42466

Ст. Паневъ
БОЯТЪ ПРИ
ТУТРАКАНЪ

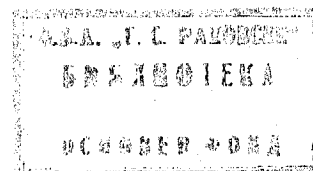
12345
1942
ЦАНЕВЪ СТ.
ПОЛКОВНИКЪ

10/15

БОЯТЪ ПРИ ТУТРАКАНЪ

ОПИСАНИЕ СЪ КРИТИЧЕСКИ РАЗБОРЪ

(съ 2 скици)

СОФИЯ

Печатница на Армейския военно-издателски фондъ

1929

ПРЕДГОВОРЪ.

Боятъ при Тутраканъ ще остане записанъ въ най-новата ни история, като едно крупно военно дѣло отъ войната 1915./1918. год., което докара нашитѣ бързи успѣхи на северния ни фронтъ, а съ това и завладяването на цѣла Добруджа до делтата на Дунава. Въ този бой, съ пленяването и унищожението на една 45 хилядна първокласна ромънска армия съ 151 орждия и много картечници, се реши добрия изходъ, не само на победитѣ ни въ Добруджа, но и на тия оттатък Дунава — въ Ромъния. Но, макаръ че този бой да представлява блѣскава победа на нашата армия надъ врага, независимо отъ грѣшкитѣ, които последния извърши, за да се провали и изгуби всички боеве въ Добруджа — и отъ наша страна станаха такива, които сж отъ голѣма поука и използването на които трѣбва да съставляватъ първата наша грижа презъ мирновременната ни дейность.

Времето лети, участниците въ тая епопея единъ по единъ чезнатъ, много спомени отиватъ въ забвение, ето защо дългътъ ни къмъ младитѣ бждещи водачи на армията, а най-вече къмъ ония не взели участие въ войнитѣ, налага и на най-скромния участникъ да излѣзе съ нѣщо, което да послужи за поука на тия, които ще трѣбва да доизградятъ бждещото на родната армия и щастието на *Родината*. Отъ такива съображения се ржководя, като поднасямъ моитѣ спомени, лично видѣно и преживѣно, като участникъ въ Тутраканския бой въ качеството ми на командиръ на рота въ 4. дивизия и онова, което проучихъ по-късно за всички участвували въ този бой части.

5. септемврий 1929. год.

София

ЦАНЕВЪ СТ.

полковникъ

ИЗТОЧНИЦИ

1. Реляциитѣ на 4. пех. Преславска и 1. пех. Софийска дивизии.
2. Лични спомени и впечатления, като участникъ.
3. Исторически прегледъ на Общоевропейската война — отъ А. Христовъ, генералъ.
4. История на войната за обединение на Ромъния — отъ К. Кирицеску.

УВОДЪ

1. Общо политическо и военно положение въ надвечерието на войната между България и Ромъния.

а) Политическото положение на България.

Благоприятното положение, което България заемаше на Балканитѣ съ своята не голѣма, но изпитана въ две войни — армия, правѣще намѣсването ѝ къмъ страната на съглашенieto или централния съюзъ много ценно и отъ решающе значение. Ето защо на времето и дветѣ страни употребиха всички срѣдства за да пропагандиратъ своитѣ идеи и да я привлѣкатъ всѣка на своята страна.

Вследствие на широката пропаганда на дветѣ страни, която се пренесе и въ пресата, а отъ тамъ и въ обществото, въ последното се оформиха три течения за поведението на България :

1. Неутралитетъ до края на войната. Това течение, схващайки крайно затруднителното положение на великитѣ държави, ангажирани въ гигантската борба, вѣрваше, че България съ своя неутралитетъ ще може да получи добри териториални придобивки и ще може да обедини, ако не цѣлото си племе, то по-голѣма частъ отъ него. Това течение се поддържаше отъ голѣма частъ на българския народъ, главно отъ тоя, който бѣ изнесълъ тяжеститѣ отъ дветѣ току що свършени войни.

2. Намѣса на страната на Съглашението. Това течение се поддържаше отъ една голѣма частъ отъ опозицията на правителството, която смѣташе, че мѣстото на България е съ нейния естественъ съюзникъ Русия — нейната освободителка.

3. Заставане на страната на Централнитѣ сили — това бѣ желанието на правителството, което се поддържаше и отъ една голѣма частъ на нашата интелигенция, която силно вѣрваше въ мощъта и непобедимостъта на съюза — главно на Германия.

Отъ Междусъюзнишката война не бѣше се изминало още една година.

Ранитѣ на България, нанесени въ Букурещъ отъ сѣрби и ромѣни, зѣяха. Враждата между насъ и тѣхъ бушуваше. И когато австро-германскитѣ войски нахлуха въ Сѣрбия презъ Дунавъ и Сава, а руситѣ претърпѣха сериозни поражения въ Източна Прусия, Галиция и Полша, съглашенската дипломация, представлявана главно отъ Русия едва тогава се реши да направи едни по-установени предложения на България, съ които ѝ се обещаваха да получи: 1. Македония, по договора отъ 1912. год., безъ спорната зона, ако, разбира се, Сѣрбия при единъ победоносенъ миръ получи Босна и Херцеговина; 2. да получи частъ отъ Тракия съ граници отъкъмъ Турция—линията Мидия—Еносъ; 3. Ромѣния да повърне българскитѣ земи, заграбени презъ 1913. год.; 4. Ако пъкъ Гърция получи територия на Мало-Азиатския брѣгъ, то на България се обещаваха и Кавала съ значителна околност.

Сжщитѣ условия за нашата намѣса се потвърдиха и отъ Англия.

Нашето правителство, обаче, считаше тия предложения много условни и затова ги категорически отхвърли, като мотивира своя отказъ съ умората отъ войната. Следъ този отказъ съглашенската дипломация вмѣсто да развие по-голяма дейностъ и да прибѣгне до по-силни дѣри и крайни мѣрки за заставяне българското правителство да се опредѣли на негова страна, то се ограничи да вржчи на българското правителство едно последно, още по-неопредѣлено и неприемливо предложение, а именно: За неутралитета, който България се съгласява да пази ѝ се обещаваха „справедливи“ придобивки въ Македония и Тракия.

Съ това последно предложение се скжсахъ окончателно преговоритѣ съ Съглашението.

Дейностъ на Централнитѣ сили. Централнитѣ сили, схващаха какво грамадно значение има намѣсата на България на тѣхна страна, че съ нашата намѣса унищожението на Сѣрбия е напълно постигнато безъ голѣми за тѣхъ усилия и че пжтя имъ за Цариградъ и Мала-Азия, които за тѣхъ представляватъ неизчерпаемъ източникъ на материали, се открива. Опирайки се на тая вѣрна преценка, тѣхната дипломация ни за моментъ не прекжсна натиска върху ржководнитѣ фактори въ България. Нашата интелигенция, удивена отъ организаторския талантъ на германцитѣ, отъ тѣхнитѣ гръмовни победи въ началото на войната, несъзнателно станаха агенти на тѣхната пропаганда, а по-голямата частъ отъ пресата открито застана на становището—България да върви съ централнитѣ държави. При това германцитѣ можаха да обещаватъ всичко, защото това, за което претендирахме бѣ въ ржцетѣ на тѣхнитѣ врагове, съ изключение на малката ивица земя западно отъ Марица, за която заставиха Турция и нея да отстжпи. И следъ като направиха още едно ново

обещание — парична помощъ за покриване разходитѣ по войната, Германия окончателно спечели България на своя страна и на 24. августъ 1915. год. преговоритѣ завършиха съ подписването на три важни документа. За влизането на България въ войната:

1. Договоръ за приятелство и съюзъ между България и Германия.

2. Военна конвенция между сжщитѣ.

3. И една тайна конвенция къмъ първитѣ.

И тритѣ тия документи отъ сждбоносно значение за България, не бѣха направени съ надлежната дипломатическа и военна компетентностъ отъ страна на България, защото първия документъ бѣ дѣло само на министръ председателя на България, вмѣсто на общъ съветъ отъ всички партийни водители, а втория на българския воененъ аташе въ Берлинъ, вмѣсто на най-компетентния органъ — Щаба на армията. Печалнитѣ резултати отъ тѣхъ не закжснѣха да се яватъ още въ началото на нашето намѣсване. Тѣ станаха причина да завършимъ войната съ политически и воененъ погромъ.

б) Политическото положение на Ромѣния.

До Букурещкия миренъ договоръ — 1914. година Ромѣния влизаше въ Тройния съюзъ на централнитѣ държави и бѣ свързана съ Австрия и Германия съ съюзнически договоръ, но следъ Букурещкия миръ, тя завърза тѣсно сътрудничество съ Сѣрбия и Гърция, а за да осигури своитѣ придобивки, тя безъ да скжса съюза си съ Централнитѣ сили започва тайни преговори съ Русия и Франция.

При избухването на Общоевропейската война, обаче, въпрѣки упражняванитѣ отъ кралъ Карола въздействия, който бѣ свързанъ династически съ Хохенцолеритѣ на 2. августъ 1914. г. коронния съветъ подъ негово председателство взе решение за неутралитетъ на Ромѣния, който неутралитетъ продължи цѣли 2 години. Презъ течение на това време дипломациитѣ на дветѣ воюващи страни — Тройния съюзъ и Съглашението се стремѣха да я привлѣкатъ на своя страна.

Следъ намѣсата на България въ войната и завладяването на Сѣрбия, австро-германцитѣ, които чувствуваха силно нуждата отъ суровитѣ ѝ материали, най-вече отъ тѣхния петролъ и масла, предложиха на последната да се намѣси въ борбата на тѣхната страна, обаче, тя категорически отказа. Германцитѣ следъ това поискаха да се пропуснатъ презъ нейна територия военни материали за Турция. Ромѣния въ името на обявения неутралитетъ — сжщо отказа и на това тѣхно искание.

Недоволни от всичко това Австрия затвори границите си с Ромъния и започна да съсредоточава значителни военни сили. Ромънското правителство и то отговори на австрийците с същата мърка и то струпа на Карпатите повече от половината си армия.

Тая брутална политика на Централните държави отблъсна Ромъния, въпреки че и политическите и военни условия по това време благоприятстваха да бъде привлечена с Централните сили, стига да й се обещаеха териториални придобивки въ земите, населени с техни еднородци. Съ това последното действие Централните сили окончателно скъсах с Ромъния.

Съглашенската дипломация въ това отношение бѣ похитра, по-тактична, отколкото бѣ въ преговорите си с България. Тя започна още въ началото на Общоевропейската война усилено дейността най-първо да си обезпечи неутралитета на Ромъния. А следъ като сполучи и постигна това, започна и преговори за привлечението ѝ на своя страна. Ромънското правителство, схващайки колко е необходима и ценна тяхната помощ за Съглашението, протакаше преговорите с единствената цел да осигури всичките си територии, населени с ромъни. Ромънското правителство си правѣше добре сметките и гледаше, колкото се може по-късно да се намѣси въ борбата, за да извоюва своите придобивки, колкото се може с по-малко жертви, както това стана въ 1913. година. Но следъ разгромяването на Сърбия, Съглашението почувствува още по-силно нуждата отъ намѣсата на Ромъния и то се принуди да обещае и задоволи всичките ѝ претенции с изключение само на Бесарабия.

Ромънското правителство, обаче, все пакъ продължаваше своите преговори, ту въ Парижъ, ту въ Петроградъ, но този път тия преговори се водѣха повечето около снабдяване и обезпечаване Ромъния с солидна военна помощ отъ Русия и военни материали отъ Франция. Най-после на 17. августъ 1916. година бѣ подписанъ договоръ за съюзъ между Ромъния и съглашенските държави. Последния обезпечаваше за Ромъния всички искани отъ нея земи.

II. Военното положение на двете държави въ надвечерието на войната.

а) На България.

Нашите войски на южния фронтъ отбиха предприетата презъ месецъ августъ съглашенска офанзива въ долината на Вардара и противника не можа да регистрира никакви успѣхи — главната целъ, на които трѣбваше да бѣде да се

привлѣче, Ромъния на тяхна страна. Напротивъ за Ромънската главна квартира ставаше ясно, че съглашенската армия на южния фронтъ е още слаба, за да съдействува на тяхната армия за едно настѣпление въ България. Най-много, което можеше да се очаква отъ тая армия за сега е да приковава повече наши сили на тоя фронтъ. Но и нашата офанзива южно отъ Битоля, която имаше за целъ да накара Ромъния да се присъедини на страната на Централните сили или най-малкото да пази неутралитета — даде отрицателни резултати. Тя не бѣ добре подготвена и окуражи ромънското правителство, въ резултатъ на което по-скоро се опредѣли на страната на Съглашението.

На северния фронтъ — срещу Ромъния нашите сили сѣщо не бѣха значителни. Тамъ ние имаме III армия въ следния съставъ: 1. п. дивизия, 4. пех. дивизия безъ 8. пех. полкъ; 6. пех. дивизия с 2 пех. полка и 1 артилерийски. Конната дивизия с 16 ескадрона, 1 колоездачна рота и 1 батарея, Варненския укрепенъ пунктъ — с 8 дружини и 3 батареи, Русенския укрепенъ пунктъ с 6 дружини и 2 батареи, Германския отрядъ една дружина, 3 ескадрони и 3 батареи, и Шуменския артилерийски полкъ — 7 тежки батареи, или всичко на северния фронтъ 60 дружини, 24 ескадрона, 1 колоездачна рота, 3 пионерни дружини и 55 батареи.

б) На Ромъния.

Ромънските военни сили въ началото на мобилизацията достигаха до цифрата 830,000 души — сведени въ 4 отдѣлни армии. За действие срещу България бѣ предназначена III армия, въ която влѣзоха следните части: 9., 16., 17., 18., 19. и 20. пех. дивизии, Александрийската пехотна бригада и 2. и 5. каларашки конни бригади, всичко: 6 пехотни дивизии, 2 пехотни и 2 конни бригади. Тая армия бѣ съсредоточена въ района на Букурещъ, Тутраканъ, Силистра — с изпратени напредъ отряди за наблюдение цѣлата Дунавска и Добруджанска граница. Въ подкрепа на тая армия се даваше и единъ руски корпусъ, който бѣ насоченъ презъ Добруджа къмъ линията Балчикъ — Добричъ.

Общия резервъ на Главната квартира се намираще около Букурещъ с готовност да може да се притече на помощ на войските, които действаха на северъ въ Трансилвания и на тия, които ще действуватъ въ България — презъ Дунава и Добруджа.

III. Причините, които наложиха обявяването на войната.

Със определянето на Ромъния на страна на Съглашението и със нахлуването ѝ на 27. августъ въ Трансилвания, войната между двете страни стана неизбежна. България, вѣренъ съюзникъ на Централните сили трѣбваше часъ по-скоро да влѣзе въ война съ Ромъния и облекчи положението на австро-унгарската армия въ Трансилвания, която на първо време, като по-малочислена, бѣ силно притисната отъ три ромънски армии въ Карпатите.

Независимо пъкъ отъ съюзническите си задължения България и нейната армия имаха и единъ свещенъ дългъ къмъ своите поробени братя въ Добруджа. България имаше свещенъ идеалъ да освободи чисто българските свои земи, които Ромъния отне по единъ безчестенъ начинъ презъ 1913. год. Нѣщо повече българската армия имаше да отмъщава на своя северенъ съседъ за голѣмото зло, което ромънската армия му нанесе презъ Междусъюзническата война, когато последната му се яви въ гърба въ моментъ, когато тя осъществяваше национални идеали и освобождаваше поробени братя отатъкъ Рила и Родопите.

Ето прочее, причините, които накараха България да извади мечъ и да полети съ своите храбри полкове отъ III армия срещу своя новъ врагъ — Ромъния.

IV. Операционни театри.

За война между България и Ромъния се откриваха два операционни театри — единия презъ Дунава въ Влашката равнина съ обектъ — Букурещъ, а другия — въ Добруджа съ близки обекти завладяването на крепостите Тутраканъ и Силистра и гр. Добричъ, а въ последствие и линията Черна-вода — Меджедие — Кюстенджа. На кой отъ тия два операционни театри трѣбваше да се развиятъ военните действия между нашата и ромънската армии. Споредъ мнението на нашите съюзници българската армия трѣбваше да развие своите настѣпателни действия на първия операционенъ театръ т. е. отатъкъ Дунава, за да се пренесе войната на чужда, ромънска земя. Нашето командване, обаче, категорически се противопостави да се пренесатъ настѣпателните действия на нашата армия на този операционенъ театръ, а да се остави добруджанския.

Добруджанския операционенъ театръ нашето командване считаше за по-важенъ и естественъ, защото на него се намираха всички земи, ония цвѣтущи чисто български градове и села, за които нашия народъ претендираше и имаше

за идеалъ да ги освободи. Най-после отъ добруджанския операционенъ театръ нашия народъ съ трепетъ очакваше опасността отъ ромънската армия и руските корпуси, които, ако не бждатъ бити и повърнати назадъ — щѣха да нагазятъ огнищата имъ и да обърнатъ най-цвѣтущата частъ на отечеството ни въ развалини. Тѣзи отъ извънредно важно естество мотиви можяха да бждатъ преценени само отъ наше — българско командване, но не и отъ чуждо.

Нашето командване трѣгна по правилния пътъ още въ началото на войната съ избирането и предпочитането добруджанския операционенъ театръ за нашите настѣпателни действия.

V. Положението на двете страни (группировка на силите) въ навечерието на обявяването войната на добруджанския операционенъ театръ.

Скица № 1

а) На нашите войски.

Въ навечерието на обявяване войната нашата III армия, която бѣ определена за действие срещу Ромъния — на добруджанския театръ, бѣ съсредоточена въ района на Русе — Варна, Разградъ — Шуменъ. Работата по моралната и бойна подготовка на началници и войници отъ тая армия продължаваше съ голѣма енергия и настойчивостъ. Голѣми и малки началници употребиха похвални усилия да вдѣхнатъ на своите подчинени вѣра въ успѣха и правотата на нашата кауза, въ името на която войната ще трѣбва да се продължи и на този фронтъ.

Въ сѣщия районъ се изграждаше и една солидна позиция, върху която да може да се спре противника, въ случай на едно негово нашествие въ предѣлите на североизточна България. За действие на добруджанския операционенъ театръ въ състава на III армия влизаха: а) 1. пех. дивизия: 1., 6., 16., 25., 41., и 42. пех. полкове; 4. и 14. артил. полкове и 9. коненъ полкъ; б) 4. пех. дивизия: 7., 19., 31., 47. и 48. полкове; 5. и 15. артил. полкове; в) 6. пех. дивизия: 35. и 36. пех. полкове и 2 артил. полкъ; г) конната дивизия: Гвардейския, 1., 2., 3. и 6. конни полкове; д) Варненския укрепенъ пунктъ: 8. пех. полкъ, 4. марш. полкъ и 1./48. дружина; е) Русенския укрепенъ пунктъ: 5. марш. и 5. опълченски полкове; ж) Германски отрядъ: 1 дружина, 3 ескадрона и 3 батареи и з) Шуменски тежъкъ артил. полкъ — 7 тежки батареи или всичко 60 дружини, 24 ескадрона, 1 колездочна рота, 3 пионерни дружини и 55 батареи, отъ които 38 — полски, 8 — гаубични и 9 тежки.

Веднага съ обявяването войната на Ромъния тази армия скрито съ нощни маршове започна да извършва своето приближаване къмъ добруджанската граница и частитъ къмъ 31. августъ достигнаха въ следнитъ райони (скица № 1).

а) 1. пех. Софийска дивизия — Хърсово, Кеманларъ, Чобанъ Юсуфъ — Шарви.

б) 4. пех. Преславска дивизия — Карагачъ, Балбунаръ — Кашла-къой.

в) 6. пех. дивизия — Нови-Пазаръ — Яса-тепа.

г) Конната дивизия — Караджа-отъ — Хамбърлкъ.

д) Германо-българския отрядъ — около Русе.

е) Варненски укр. пунктъ съ предни охрани — на границата — сев. отъ Варна.

б) Ромънски войски.

Трета ромънска армия, предназначена за действие срещу насъ бѣ разположена, както следва:

а) Източна група подъ началството на руския генералъ Зайончковски трѣбваше да се съсредоточи около Добричъ. Въ нейния съставъ влизаха: 19. пех. дивизия — въ съставъ 16. пех. дружини, 6 батареи и 8 ескадрона — разположени около Добричъ и руския корпусъ, състоящъ се отъ 2 пехотни и 1 конна дивизия, находящи се 20 клм. южно отъ Меджедие.

б) Западна група, състояща се отъ 16., 18., 17. и 9. пех. дивизии една кавалерийска дивизия и една конна бригада. Тази група имаше за задача съ 16. и 18. пех. дивизии и конната дивизия да охраняватъ Дунавския брѣгъ отъ Калафатъ до Силистра — ядрото имъ съсредоточено южно отъ Букурещъ. Цѣлата 17. дивизия съставляваше гарнизона на Тутраканъ, а 9. пех. дивизия съ 1 конна бригада бѣ предназначена да отбранява Силистренската крепостъ.

в) Общия резервъ на главната квартира — състоящъ се отъ единъ корпусъ бѣ съсредоточенъ около Букурещъ — готовъ да подкрепи, както войскитъ отъ северъ, така и тия на Дунавъ и въ Добруджа.

Ако съпоставимъ силитъ отъ нашата III армия и тия на III ромънска армия и направимъ едно сравнение въ тѣхната численостъ, ще имаме наши 60 дружини, 54 батареи и 24 ескадрона, срещу противникови 136 дружини, 135 батареи и 39 ескадрона, т. е. на нашитъ войски предстоеше да се борятъ съ двойно повече неприятелски сили.

VI. Планъ на операциитъ на дветъ страни на добруджанския операционенъ театъръ.

а) Нашъ планъ.

Съ директива № 6960 отъ фелдмаршалъ Макензенъ — се препоръчваше, следния планъ за действие срещу Ромъния:

Временна отбрана на добруджанския операционенъ театъръ и преминаване презъ Дунава съ целъ да се настѣпи къмъ Букурещъ и се обгради ромънската армия, когато австро-германскитъ войски се спуснатъ отъ Карпатитъ въ равнината. Нашето командване, обаче, се противопостави на всѣка отбрана, защото много основателно то се опасяваше отъ нахлуването на руско-ромънски сили въ североизточна България. Ето защо то настоя и успѣ да наложи своя планъ, а именно — да се настѣпи въ Добруджа и се разбиятъ ромънскитъ сили преди още да сж пристигнали рускитъ подкрепления. Споредъ този нашъ планъ първитъ операции трѣбваше да се насочатъ за завладяване на дветъ крепости — Тутраканъ и Силистра. Докато Ромънитъ владѣха тия две крепости не бѣше възможно никакво настѣпление въ Северна Добруджа, защото посредствомъ тѣхъ, тѣ можаха да прехвърлятъ сили на дѣсния Дунавски брѣгъ и да действуватъ въ тила на нашитъ войски. При това нашитъ сили бѣха недостатъчни за оставяне на заслони противъ тия две крепости.

Въ своята директива фелдмаршалъ Макензенъ освенъ това препоръчваше да се атакуватъ и дветъ крепости едновременно, но бѣлг. командване се противопостави и на това. Германското командване най-после възприе бѣлг. планъ, който се състоеше въ следното:

1. Да се атакува крепостъта Тутраканъ съ цѣлата 4. пех. дивизия и съ две бригади отъ 1. пех. Соф. дивизия.
2. Да се изпрати по посока на Силистренската крепостъ единъ заслонъ отъ една бригада отъ 1. пех. Соф. дивизия.
3. Да се остави въ резервъ бригадата отъ 6. пех. дивизия.

б) Ромънски планъ.

Основната идея, която ромънското главно командване бѣ възприело въ надвечерието на войната срещу насъ бѣ следната:

Да се водятъ отбранителни действия на югъ срещу нашата армия, а настѣпателни на северъ, срещу австро-германцитъ.

Отбранителните действия на югъ да продължатъ до-тогава, докато руската — добруджанската армия извърши своето съсредоточаване — това е първата фаза на тяхните действия. Втората фаза на действия се предвиждаше така: съ общи ромъно-руски сили настъпление на югъ, съ главенъ обектъ да се завладее четверожгълника Русе — Разградъ — Шуменъ — Варна, на линията на който да се устрои една силна отбрана, и се даде пълна свобода на армиите въ Трансилвания.

Въ единъ по-раншенъ планъ се предвиждало да се построи понтоненъ мостъ между двата брѣга при Тутраканъ. Главенъ мотивъ, щото ромънското командване да се откаже отъ постройката на моста е билъ, че единъ мостъ между Тутраканъ и Олтеница ще бѣде подъ огъня на бѣлг. артилерия и ще затруднява движението на дунавската ромънска флота. Постройка на мостъ се е предвиждало да се извърши по-късно, и то въ западна посока, къмъ Силистра. Съ приемането на гореказания начинъ на действие идеята за постройката на моста се е изключвала.

VII. Боятъ при Тутраканъ.

Съставъ на атакующитѣ войски; подходъ къмъ границата за заемане изходно положение за атаката на крепостта.

Скици № 1, 2.

Въ атаката на Тутраканската крепостъ взеха участие следнитѣ части:

а) 4. пех. Пресл. дивизия — 7., 19., 31., 47. и 48. пех. полкове, 5. и 15. артил. полкове, 4. пионерна дружина, 4. див. ескадронъ — всичко 17. дружини, 16. батареи, отъ които 4 гаубични, една пионерна дружина и 1 ескадронъ.

б) 1. бригада отъ 1. пех. Софийска дивизия — 1. и 6. пех. полкове, 4. артил. полкъ — всичко 8 дружини, 9 батареи, отъ които 3 гаубични.

в) 2. теж. артил. полкъ — 7 батареи: 2 — 12 см.; 3 — 15 см. н. с. и 2 — 15 см. с. с.

г) Германо-българския отрядъ въ съставъ: 1 германска пех. дружина, 3 ескадрона и 2 батареи германски и 6 български пех. дружини.

Всичко войски за действие срещу крепостта: 32 пех. дружини, 34 батареи, 4 ескадрона и 1 пионерна дружина.

До обявяването на войната съ Ромъния тѣзи части бѣха разположени южно отъ сегашната ромъно-българска граница, както следва: а) 4. пех. Преславска дивизия въ района си.

Караачъ — Балбунаръ; б) 1. бригада отъ 1. пех. Соф. дивизия въ с. Хърсово — Кеманларъ; в) 2. тежъкъ артилерийски полкъ въ гр. Кеманларъ; г) Германо-българския отрядъ — около гр. Русе.

Разположени въ тия райони тѣ подготвяваха отбраната на Северо-източна България противъ едно евентуално нахлуване на ромъно-руските войски въ България. За тая цель не далечъ отъ ж.-п. линия Русе — Варна се издигнаха редъ отбранителни линии, на които, както е известно, за наше щастие, на тѣхъ армията ни не дочака врага, а бѣ щастлива скоро да ги остави далече задъ гърба си, понеже мина въ настъпление на северъ.

Нашитѣ части напуснаха съ облекчение тая отбранителна линия, защото духътъ на офицери и войници се гнетѣше при мисълта, че нашето командване може да даде възможностъ на ромъно-руските войски да дойдатъ въ нашата земя и предъ тѣхнитѣ огнища да пламне огъня на боя, а още повече, че предстоеше да се отбранява една твърде дълга граница отъ Дунава до Черно-море, на която линия биха се изгубили малобройнитѣ ни части и успѣха ни щѣше да бѣде проблематиченъ, макаръ че нашитѣ части бѣха първоразрядни войски и имаха отлична бойна подготовка. Ето защо още съ получаване предупредителната заповѣдъ на 31. августъ, че войната срещу Ромъния е предстояща, още сѣщия день, частитѣ съ нощни маршове извършиха първия подходъ до границата, а на другия день съ настъпването на деня, всички части потънаха въ горитѣ, укрепиха се и маскираха въ тѣхъ, като се подготвяваха за великия часъ.

* * *

Нощния подходъ — извършенъ отъ атакующитѣ войски въ съставъ 32 пех. дружини, 34 батареи съ грамаднитѣ имъ снабдителни служби по организация ще остане, като единъ образецъ за поука и поддържане на нощни маршове. Предвиждането напредъ едновременно на този грамаденъ механизъмъ остана не само незабелязанъ, но и неподозрѣнъ отъ противника, затова пъкъ и изненадата за него бѣ пълна.

Нашето командване при този първъ подходъ спази съ завидна точностъ и успѣхъ принципа на скритността, съ което преждевременно осигури и успѣха си.

VIII. Положение и духъ на дветъ страни въ надвечерието на настъплението срещу Тутраканъ.

Скица № 2

а) Положение на нашитъ войски.

Положението на нашитъ войски въ надвечерието на атаката на крепостта бѣ следното:

1. — 4. пех. *Преславска дивизия заемаше изходно положение.*

31. пех. Варненски полкъ съ 6 с. с. батареи въ с. с. Юнузларъ и Шерметъ.

7. пех. Преславски полкъ съ 2 гаубични н. с. с. и 2 гаубични с. с. батареи — Каракоджуларъ — Джефелеръ.

19. пех. Шуменски полкъ съ 6 с. с. батареи — Кашла-къой.

48. пех. полкъ съ 1 полска батарея — Бунаръ-Бешевли.

47. пех. полкъ — с. Джеферово.

2. теж. артил. полкъ — въ гр. Кеманларъ.

2. — 1. бригада отъ 1. пех. *Софийска дивизия.*

1. пех. Софийски полкъ — въ Кеманларъ.

6. пех. Търновски полкъ — въ Арсланъ — Орта-махале.

Отряда на полковникъ Хауптманъ — въ с. с. Гол. Враново и Мало Враново.

б) Положение на противника.

Тутракански гарнизонъ.

17. пех. дивизия — полковетъ: 36., 40., 76. и 79.; 9 сборни дружини и 4 опълченски дружини всичко 23 дружини съ 151 орджия, разположени въ Тутраканската крепостъ, съ изнесени напредъ части по една дружина безъ артилерия въ с. с. Сарж-гьолъ, Вискьой, Бѣлица, Денизлеръ, Ст.-село и Тюрксмилъ. На 5. вечерята гарнизона бѣ засиленъ съ още 14 дружини и 3 батареи — докарани отъ Букурещъ.

Силистренски гарнизонъ.

9. дивизия — полковетъ 23., 36., 35. и 7. — разположени въ Силистра съ изнесени напредъ части въ с. с. Айдемиръ и Алфатларъ — 2 пех. дружини и 3 ескадрона.

в) Духъ на нашитъ войски.

Високия духъ на нашитъ части за война срещу Ромъния бѣ черпенъ и повдигнатъ отъ разигралитъ се печални събития презъ 1913. год.

Презъ сжщата година, когато българския народъ водѣше непосилна война срещу 700 хилядната армия на нашитъ противници: сърби, черногорци и гърци, когато битата турска армия отъ Чаталджа и Булаиръ потегли да реокупира наново Тракия, северния нашъ съседъ безъ всѣки поводъ и предизвикателство на 20. юний с. г. обяви мобилизация на армията си и на 7. день въ нѣколко колони премина нашитъ граници презъ Добруджа и Дунава и нахлу въ страната ни.

Този враждебенъ актъ на Ромъния бѣ съкрушителенъ за насъ; злодеянието на нашия северенъ съседъ, изразено съ подобно неочаквано нахлуване въ беззащитната ни страна, гдето нѣмаше нито една въоръжена дружина, внесе голѣма суматоха въ беззащитното население отъ Северна България: угнети и смути защитниците отъ бойнитъ ни фронтове на западъ и югъ. Прекъснаха комуникационнитъ линии на 1. армия, действаща между Видинъ и Бѣлоградчикъ и преднитъ охрани на колонитъ имъ се надвесиха надъ столицата — пулса на цѣлия ни политически и воененъ животъ. Поставени въ едно безизходно положение ние трѣбваше да сложимъ оржжие и да ни изправятъ въ Букурещъ отъ победители, като подсѣдими. Какво стана тамъ, всѣкому е известно.

Жестокия и унижителенъ миръ, наложенъ ни въ Букурещъ, съ който ни се отне най-плодородната и богата частъ — цѣтуща Добруджа, нанесе на българина тежъкъ ударъ и насади въ душата му чувството на умраза и жажда за мѣстъ за тежката загуба и поругана народна частъ. Злото, нанесено ни отъ северния ни съседъ съ отнемането на градоветъ Силистра, Добричъ, Балчикъ и др. стотици най-богати селища, засегна не само националната ни честъ, но и икономическата ни мощъ.

Надвесели се само на 14—15 клм. надъ Варна и 30—40 клм. надъ Русе — лишенъ източния ни край отъ най-богатия хинтерландъ, какъвто представлява Южна Добруджа, правѣше една война съ Ромъния, война на възмездие, война на реваншъ и отмъщение и рано или късно тя трѣбваше да дойде. Изкуственото популяризиране бѣ излишно — войната бѣ популяризирана и въ най-затѣнтения кѣтъ на Родината ни.

И действително, когато дойде очаквания моментъ за разплата войскитъ, назначени за атака на крепостта, полетѣха съ такъвъ устремъ, високъ духъ и вѣра въ себе си, че пометоха всичко, което имъ се изпрѣчи.

г) Духътъ у противника.

Леснитъ успѣхи, които ромънската армия пожъна презъ 1913. год. при нахлуването ѝ въ България, не вдѣхваха куражъ и вѣра за нови победи срещу насъ.

Ромънския войникъ не си правѣше илюзии за лесни победи, напротивъ, той бѣ убеденъ и вѣрваше, че този пътъ ще срещне коравия и изпитанъ въ много боеве български войникъ, който е държалъ смѣтка за миналото и сега ще има да му отмѣстява. Тая мисълъ навяваше страхъ и трепетъ въ душата на противника, обаче, неговитѣ водачи се стремѣха да намалятъ този страхъ съ обстоятелството, че рамо до рамо съ тѣхния войникъ ще се бие и руския, срещу който българскитѣ войници хранѣха вътрешни чувства на страхопочитание, което ще ги накара да сложатъ оржжието си и наново да пожънатъ лесни и безкрѣвни победи въ България. Жестоката самоизмама, която още отъ първия бой се потвърди и още повече покрусѣ духа и морала на ромънската армия.

За ромънския народъ, войната срещу нѣмци и маджари за Трансилвания бѣ популярна, но срещу България — не, защото и за най-простия ромънски войникъ не бѣ тайна, че Южна Добруджа, заграбена презъ 1913. год., е чужда за тѣхъ земя.

IX. Положение на крепостта въ надвечерието на атаката.

а) Фортификационни сили.

На едно разстояние отъ 8—12 клм. около гр. Тутраканъ бѣха издигнати 15 форта, съ номера отъ 1 до 15 и отстоящи единъ отъ другъ на 2—3 клм. Западно отъ Тутраканъ на в. „Сакаръ-Аланъ“ на Дунавския брѣгъ имаше единъ фортъ безъ номеръ.

Тия укрепления бѣха усилены землени, дълговременни редути съ ниска профилъ, снабдени съ блиндиранѣ помѣщения, както за хората, така и за бойнитѣ припаси и др. материали. Гнѣздата на много отъ орждията, дългобойни и куполни, както и на картечницитѣ бѣха бронирани съ скривалища за прислугата, нѣкои отъ които не напълно завършени.

Междинитѣ между фортоветѣ бѣха организирани за упорита отбрана. Тѣ бѣха свързани съ два реда окопи цѣлъръстъ, даващи възможностъ за двуросна отбрана и снабдени съ достатъчно входи за съобщения за къмъ тила на крепостта. Околовръстъ фортоветѣ бѣха заградени съ телени мрежи съ широчина 8—10 метра. Независимо отъ това отпредъ на фортоветѣ, почти по цѣлата дължина, имаше построени разни видове изкуствени препятствия: засѣки, вълчи ями, телени мрежи, всички оплетени съ бодлива тель. Самитѣ изкуствени препятствия се намираха подъ действителенъ пушеченъ и картеченъ огънь отъ специално построени за

тази целъ фланкируващи окопи и картечни гнѣзда, разположени при изходящитѣ жгли на общата имъ линия.

б) Гарнизонъ и въоръжение.

Силата на гарнизона на крепостта бѣ: 4 пехотни полка (36., 40., 76. и 79.), 4 опълченски дружини и 3 сборни дружини отъ разни пехотни полкове, а на 5.IX. вечерята гарнизона бѣ усиленъ съ още 14 дружини и 3 батареи.

Въоръжението на крепостта се състоеше отъ 151 полски и гаубични 15 см. и куполни орждия, последнитѣ разположени въ укрепленията много добре прикрити и снабдени съ бетонни закрития за прислугата и снарядитѣ.

Артилерийската отбрана се допълваше още съ 4 бронирани монитори и 9 шлюпки отъ Дунава при Тутраканъ, а така също и отъ 52 картечници, поставени въ бетонирани гнѣзда въ нѣколко линии по фортовия поясъ, особено добре приспособени за близка отбрана на окопитѣ и изкуственитѣ препятствия. Въ разпореждане на коменданта бѣ даденъ и единъ аеропланъ за разузнаване.

в) Разпредѣление на силитѣ

Фронта на крепостта 30 клм. бѣ раздѣленъ на три сектора:

Първи секторъ (1—5 фортъ) отбраняванъ отъ полковникъ Николеску съ 36. и 40. пех. полкове съ главни усилия къмъ Ст. село.

Втори секторъ (6—9 фортъ) полковникъ Димитреску, съ 79. пех. полкъ, съ главни усилия Дейдъръ.

Трети секторъ (10—15 фортъ) полковникъ Маринеску, съ 76. пех. полкъ съ главни усилия Антимово.

Общъ резервъ: четири опълченски и три сборни дружини, — разположени задъ втората отбранителна линия.

Комендантъ на крепостта генералъ Тодореску бѣ непосредствено подчиненъ на командувачия III армия генералъ Асланъ, който се намиралъ въ Букурещъ.

Въ първитѣ линии на окопитѣ се намираха слаби наблюдаващи части. Всички поддръжки: ротни, дружинни, полкови се намираха отзадъ задъ срѣдата на своитѣ участъци, подслонени въ своитѣ скривалища.

X. Описание на мѣстността, на която се разигра боя при Тутраканъ.

Мѣстността около Тутраканъ е едно широко 8—10 клм. плато — издигнато на около 120 метра надъ Дунавското равнище. Това плато е опасно съ естествени долове, които

отиватъ чакъ до Дунава. Платото е обрасло въ северната си частъ съ гъста гора, а въ южната съ храсталаци и посѣви на разни култури. Тия мѣстни предмети даваха предимство на отбраната да устрои много изненади на нашитѣ атакующи войски, като същевременно затрудняваше много връзката при действията на нашитѣ части, особено гъстата и голѣма гора „Баблата“, която се намира южно отъ града. Лѣвия брѣгъ на Дунава срещу Тутраканъ е обрасналъ съ много върбалакъ и дава удобства за скрито разположение на много батареи, които можеха прекрасно да се използватъ противъ атакующитѣ наши войски. И още едно най-голѣмо преимущество, което мѣстността даваше на предмостовата Тутраканска крепостъ бѣ р. Дунавъ, която пазѣше крепостта отъ обграждане, а същевременно позволяваше да бжде подкрепена отъ лѣвия брѣгъ, стига да се вземѣха навреме мѣрки за постройка на мостъ или за снабдяване съ достатъчно плавателни сръдства.

XI. Действия на 1. септемврий.

На 1. септемврий нашитѣ части прекараха деня близо до самата граница — маскирани въ голѣмитѣ гори и неприбранитѣ още култури. Денътъ бѣ посветенъ изключително на подготовка за другия денъ, а именно: попълване и проверка на събранитѣ сведения за противника, изучаване на пѣтищата за настѣпление, извърши се снабдяването и пр. Изобщо този денъ нашето командване го използва най-рационално.

Този денъ се получи и първата бойна оперативна заповѣдъ по III армия № 16., възъ основа на която трѣбваше да се извърши окончателно прегрупиране и насочване на частитѣ за атаката на крепостта.

Тая заповѣдъ гласѣше:

1. „Противника заема Тутраканската предмостна крепостъ съ около 25 дружини, 20 батареи и 6 ескадрона; при Аккандънларъ той има три дружини и 3 батареи; при Куртъбунаръ — 1 дружина; при Добричъ около 6 дружини, 8 батареи и 12 ескадрона; при Балчикъ около 3 дружини и 3 батареи; въ Силистренското предмостно укрепление около 9 дружини и 15 батареи.

2. На III армия е заповѣдано да атакува Тутраканската предмостна крепостъ и да я завладѣе, за което заповѣдвамъ:

а) 4. Преславска дивизия съ придаденитѣ ѝ части да настѣпва утре, 2. септемврий, въ 7 ч. пр. пл., въ зоната между пѣтищата Балбунаръ — Кашла-кьой — Хаджи Факларъ — Меше махле и Караагачъ — Джеферлеръ — Бѣлица, да сбие преднитѣ неприятелски части и да се укрепя на линията:

южно отъ с. Меше-махле — Бѣлица, гдето да подготви атаката на фортоветѣ № № 5, 6 и 7. Атаката ще се извърши по допълнителна заповѣдъ.

б) 1. Соф. бригада съ придаденитѣ ѝ части, утре 2. септемврий въ 5 ч. пр. пр., да трѣгне по пѣтя Кеманларъ — Кюсе Абди-Касъмларъ, да сбие преднитѣ неприятелски части и да достигне линията Ахлатларъ—Касъмларъ съ целъ да заеме на другия денъ изходно положение на линията Бѣлица — Карадилеръ и подготви атаката на участъка фортъ № 8 вкл. — до с. Антимово. За обезпечение на дебуширането, презъ горитѣ, да се изпратятъ силни странични прикрития. Атаката ще се извърши по допълнителна заповѣдъ.

3. III Софийска бригада, съ придаденитѣ ѝ части, утре 2. септемврий 5 ч. пр. пл. да настѣпва по пѣтя Хърсово — Кеманларъ и да се спре въ с. Кюсе Абди, гдето да остане въ разпореждане на командующи армията.

г) II Софийска бригада съ придаденитѣ ѝ части, утре 2. септемврий, въ 6 ч. пр. пл., да настѣпва по пѣтя Шарзи Аккандънларъ, да завладѣе последния градъ, гдето да се укрепя и да охранява фланга на армията отъ къмъ Силистра, и да поддържа връзка съ 1. конна дивизия.

д) 1. Конна дивизия, съ придаденитѣ ѝ две роти отъ 16. Ловч. полкъ и колоездачка рота да настѣпва по посока на Куртъбунаръ и го завладѣе, като поддържа връзка съ 2. Соф. бригада. На дивизията се възлага да прекъсне съобщенията между Добричъ и Силистра.

е) Колоната на майоръ Хамерщайнъ (една германска дружина, 7 картечни взвода, 3 ескадрона, 1 тежка и 1 полска таубична батареи) утре, 2. септемврий въ 3 ч. пр. пл. да трѣгне отъ с. Тетово презъ Юперъ за с. Тюрксмилъ, съ смѣтка да премине границата утре 8 ч. пр. пл. Съ ескадронитѣ си при с. Сѣново да влѣзе въ свръзка съ 4. Преславска дивизия. Да подготви атаката на фортъ № 2, който се намира източно отъ Старо-село. Атаката ще се извърши по допълнителна заповѣдъ. Тая колона се засили съ още две маршеви и една опълченска наши дружини.

4. Въ 12 ч. презъ нощта, на 1. срещу 2., всички погранични постове да настѣпятъ въ неприятелската територия и отхвърлятъ неприятелската погранична стража възможно по-дълбоко. Преминаването на границата да стане съ изненада, за да се заловятъ възможно повече пленници“.

* * *

Противника, и този денъ не само, че не разбра, че се извършва подходъ на цѣла армия презъ нощта на 31. августъ, но и на 1. септемврий презъ цѣлия денъ се държа

напълно пасивенъ безъ да прояви животъ, макаръ че нашитѣ части бѣха вече въ непосредственъ контактъ съ неговитѣ засилени погранични войски.

Точно въ 12 ч. посрѣдъ нощъ на 1. срещу 2. септемврий въ изпълнение на заповѣдта № 16 по III армия, нашитѣ засилени погранични постове въ участъка отъ Дунавъ до Черно море внезапно атакуваха ромънскитѣ постове и като внесоха голѣма паника между тѣхъ прогониха ги далечъ въ вътрешността. Отъ тая нощъ изкуствено турената граница презъ 1913. година престана да съществува.

ХІІ. Действия на 2. септемврий.

Скица № 2

а) На нашитѣ войски.

На 2. септемврий на разсѣване се пристѣпи къмъ изпълнение на заповѣдъ № 16 — по III армия. При изгрѣвъ слънце нашитѣ войски въ 9 колони преминаха границата въ пространството между Кеманларъ и Дунава.

Споредъ заповѣдта на командующия III армия, частитѣ презъ този день трѣбваше да заематъ изходното си положение за атаката на крепостта, както следва:

4. Преславска дивизия трѣбваше да заеме к. 49, Денизлеръ, Меше махале, точната посока на фортоветѣ №№ 5, 6 и 7; 1. пех. Софийска бригада — Ахматларъ — Касимларъ, като на другия день се изнесе на линията — Бѣлица — Карадерлеръ, съ посока на фортъ № 8.

За охрана на фланга на войскитѣ отъ къмъ Силистренската крепостъ, 2. Соф. бригада завладѣ Аккадѣнларъ и на тая линия се укрепи.

Отрядътъ на майоръ Хамерщайнъ, който има задача да охранява Дунава, се премѣсти къмъ с. Тюркъсмиль и се подготви за атака на фортъ № 2.

3./1 бригада — армейски резервъ въ с. Кьосеабди.

1. конна дивизия прекъсна съобщенията между Силистра и Добричъ, като завладѣ гр. Куртъ-Бунаръ.

Колонитѣ въ 6 ч. 30 м. преминаха границата и извършиха напредването си въ ромънска територия, безъ да бждатъ спрѣни отъ противника.

Въ 9 ч. частитѣ отъ 4. Преславска дивизия срещнаха охранителни и разузнавателни части на противника при с. Бѣлица, подкрепени и отъ артилерията на крепостта. 7. пех. Преславски полкъ, се нахвърли върху тѣхъ и тѣ отстъпиха на по-задни позиции къмъ крепостта. Командира на 4. пех. дивизия, виждайки слабата съпротива на врага продължи настѣплението още по-насеверъ и по този начинъ не даде

възможностъ на противника да устрои нови съпротиви предъ фортовата линия, а така сжщо осигури за нашата артилерия добри позиции. На смъркване частитѣ на 4. пех. Преславска дивизия стигнаха на линията на платото между с. с. Денизлеръ и Меше-махле и презъ нощта непрекъснато се укрепяваха. Презъ цѣлата нощъ отстъпилитѣ неприятелски части водиха престрелка съ нашитѣ части, обаче, огъня имъ бѣ недействителенъ и укрепителната работа продължи съ пълненъ успѣхъ.

1. пех. Софийска бригада сжщо така премина границата и въ опредѣления часъ достигна до линията Ахматларъ — Касимларъ и бѣ готова да вземе изходно положение на линията с. Бѣлица — Карадерлеръ, срещу фортъ № 8. Тази бригада не срещна предъ себе си противникъ и движението ѝ се извърши безпрепятствено.

3. Софийска бригада се премѣсти въ с. Кьосе-Абди, въ резервъ на командващи армията и бѣ готова за действие, както въ посока на Тутраканъ, така и въ посока къмъ Силистра.

2. Софийска бригада премина границата въ опредѣления часъ и не срещна никаква съпротива отъ страна на противника. Вечеръта тая бригада зае Аккадѣнларъ и постави охранение съ целъ да пази посокитѣ отъ къмъ Силистра и Добричъ. Още сжщата вечеръ тя влѣзе и въ свръзка съ конната дивизия, находяща се въ Куртъ-Бунаръ.

Германо-българската колона състояща се отъ 5. маршеви и 5. опълченски полкове и 1. дружина отъ 21. германски полкъ, 4 батареи и 3 германски ескадрона премина въ 8 ч. границата, но обстрелвана отъ неприятелски мониторъ отъ Дунава тя преустанови своето движение. На сжщата колона бѣ заповѣдано да възстанови свръзка отъ дѣсно съ частитѣ отъ 4. Преславска дивизия, обаче, тя не успѣ да стори това.

Тая колона зае изходно положение този день на линията на с. с. Турски-Смиль — Сѣново.

б) На противника.

Неговото положение си остана непромѣнено, държането му е напълно пасивно. Войскитѣ отъ крепостта не предприематъ никакви нови прегрупиrowания, нито пъкъ изпратиха нови части за спиране насочилитѣ се срещу крепостта наши колони. Командующия III ромънска армия, чувствувайки голѣмата разхвърленостъ на частитѣ си презъ този день, даде заповѣдъ на командующия руския корпусъ генералъ Заянчковски да настѣпи съ корпуса си отъ Кубадинъ за Куртъ-Бунаръ съ целъ да се яви и действува въ флангъ на Тутраканската крепостъ. Тая заповѣдъ генералъ Заянч-

ковски не я изпълни, понеже корпуса му не бѣ напълно съсредоточенъ. Но дори и да бѣ пристѣпилъ къмъ изпълнение на тая заповѣдъ, този корпусъ не можеше да пристигне на време, защото разстоянието Куртъ-Бунаръ—Кубадинъ е 120 клм.

И така на 2. септемврий нашитѣ части безпрепятствено заеха изходното си положение, обезпечиха си добри артилерийски и пехотни позиции, което бѣ отъ решающе значение за по-нататѣшния ходъ на действията.

Оценка на действията на 2. септемврий.

а) На нашитѣ войски.

На 2. септемврий приближаването на нашитѣ войски до изходното си положение стана въ 9 колони, което осигуряваше едно бързо и правилно развърщане. Главнитѣ усилия бѣха насочени въ центъра на 4. Преславска дивизия (19 и 31 пех. полкове), кждето бѣ замисленъ да се извърши пробива. Движението на колонитѣ се извърши подъ прикритието на предни охрани — изпратени отъ всѣка колона по отдѣлно. Свързката между колонитѣ освенъ идейната, съществуваща и органическа, организирана отъ началницитѣ на колонитѣ.

Групировката на пехотата съ другитѣ родове войски въ колонитѣ бѣ такава, че гарантираше едно бързо преминаване въ боенъ редъ. Всички домакински и административни обози следваха задъ своитѣ колони и не спѣваха движението и маневрирането на частитѣ, но пъкъ въ всѣки моментъ тѣ ги гарантираха отъ своето навременно снабдяване.

И така най-важнитѣ принципи, които трѣбваше да легнатъ въ основитѣ на единъ правиленъ подходъ на една голяма частъ, на 2. септемврий бѣха напълно спазени и взети подъ внимание отъ нашето командване.

б) На противника.

Слабитѣ негови предни охрани, изпратени предъ крепостта при с. Вискѡй, с. Бѣлица, с. Денизлеръ и Старо-село съ целъ да разузнаватъ и задържатъ нашето настѣпление, не можаха да изпълнятъ своитѣ задачи, защото бѣха слаби и нѣмаха въ състава си артилерия. Ако коменданта на крепостта бѣше изпратилъ по-силни части, снабдени съ повече огнени сръдства, а главно съ артилерия и още отъ границата започваха да ни изтощаватъ, нашиятъ устремъ щѣше да бжде спрѣнъ; нашата группировка на сили щѣше да бжде разкрита, а най-важното удобнитѣ артилерийски позиции и пунктове, които ни осигуряваха едно правилно развърщане

и насочване, нѣмаше да ги осигуримъ така лесно. Това щѣше да стане съ бой предъ лицето на противника и въ такъвъ случай всѣкакви изненадани действия отъ наша страна бѣха изключени. Отеглянето на неприятелскитѣ предни охрани къмъ крепостта ставаше безъ всѣкакъвъ планъ. Тѣ не се бѣха укрепили, макаръ че имаха прекрасни позиции, при с. Бѣлица, Денизлеръ и Старо-село. Не се спираха на последователни пазии, макаръ че имаше такива; на мѣстността имаше редъ добри гребени, напълно подходящи за действие. Най-после тѣ нѣмаха, ни идейна, ни органическа връзка съ артилерията на крепостта, която можеше прекрасно да прикрие тѣхнитѣ действия при отеглянето имъ.

И така принципа, че всѣка отбрана ни носи успѣхи, когато тя се води активно съ контъратаки и огънь, които иматъ за целъ да сломятъ и разстроятъ противника още отъ далечъ, още въ зачатieto на неговата организация при развърщането, не се спази отъ противника. Този принципъ бѣ грубо нарушенъ отъ отбраната и ѝ донесе тежки последици.

XIII. Планъ на атаката.

а) Плана на командващия III армия.

Основната идея на плана на действие на командващия III армия генералъ *Тошевъ* бѣ: чрезъ единъ бързъ, ненадѣнъ ударъ, гдето най-малко се очаква отъ противника, да се направи пробивъ на фортовата линия, следъ което последния да се разшири въ източна и западна посоки.

Пръвъ обектъ за достигане се постави — фортовия поясъ, въ участъкъ между фортоветѣ № № 5. и 6., а краенъ обектъ — завладяването на цѣлата крепостъ до Дунава.

За осъществяване на тая идея, командващия армията усвои следния планъ на действие:

1. Главния ударъ да се нанесе отъ 4. пех. Преславска дивизия въ участъкъ между фортоветѣ № № 5. и 6., като всички атакуващи войски се обединятъ отъ командира на 4. пех. Преславска дивизия.

2. Въ западния секторъ, между фортоветѣ № № 2. и 3. да се водятъ демонстративни действия отъ смѣсенія германо-български отрядъ на майоръ Хамерщайнъ, а източния секторъ да се атакува съ по-слаби сили отъ 1./1 пех. бригада.

3. Въ подготовката на атаката да вземе участие почти всичката артилерия, съ която разполага командващия III армия и половината отъ пехотата.

4. За осигуряване на добри артилерийски позиции, пехотата да се изнесе на линията на с. Дайдъръ и гребенитѣ непосредствено северно отъ селото.

5. Пехотата да настъпва под прикритието на артилерийския огън в няколко линии безспирно и когато веригите достигнат на 200—300 крачки от своите обекти да спрат и да чакат ефекта от барабания артилерийски огън. Артилерията след няколко минути да пренесе своя огън в тила на крепостта, а пехотата да се хвърли на нож. Заедно с пехотните вериги да следват и пионери с ножици за изриване телените мрежи и отваряне проходи.

6. Разрушението на фортовия пояс в участъка между фортовете № № 5—6; задушаването на неприятелските батареи и сиване на изкуствения препятствия се възлага на тежката артилерия.

7. На полската артилерия се дава задача да поддържа пехотата при настъплението и извършване удара.

8. След заемането на фортовата линия, частите разширяват успеха си в страни, старайки се да действуват в тила на съседните фортове.

9. Обезпечението дясния фланг на войските, действащи срещу крепостта откъм Силистра се възлага на 2. и 3. пех. бригади от 1. пех. Соф. дивизия и на 9. конен полк.

На тези части е дадено задача да парират всеки опит на противника да деблокира крепостта.

10. На 1. конна дивизия е дадено задача, да охранява дясния фланг на армията, като остане в Курт-Бунар.

Този план на действие на командующия III армия конкретно е изразен в издадената за целта оперативна заповед № 17. от 3. септември, в която:

1. За противника се даваха сведения, какво че крепостта се заема от около 25 дружини, 20 батареи и 6 ескадрона.

2. За атаката на крепостта — под общото началство на генерал-майор *Киселов* се назначаваха следните части:

а) 1. бригада от 1. Соф. дивизия: 8 дружини, 16 картечни, 24 полски орджия и една пионерна рота.

б) 4. пех. Пресл. дивизия: 17 пех. дружини, 32 картечни, 48 полски орджия, 16 гаубични орджия, 1 пионерна рота и 1 ескадрон.

в) Отряда на майор *Хамерщайн*: 6 пех. дружини, 20 орджия и 3 ескадрона.

г) 2. тежък артилерийски полк: 17 тежки гаубични и 8 дълги орджия — или всичко: 32 пех. дружини, 56 картечни, 141 орджия (88 полски, 16 планински гаубици, 21 тежки гаубици и 8 дълги орджия), 4 ескадрона и 1 пионерна дружина.

На тия войски се заповѣда да се насочат и овладѣят:

а) 1. бригада от 1. пех. Соф. дивизия — форт № 8.

б) 4. пех. Пресл. дивизия — фортове № № 5 и 6.

в) Колоната на майор *Хамерщайн* — форт № 2.

На останалите войски от армията тоя ден се възлагаше:

2/1 и 3/1 бригади и 9. конен полк да обезпечат дясния фланг и да парират всеки опит на противника за атака откъм Силистра. На 1. конна дивизия — да охранява дясния фланг на армията, като остане в Курт-Бунар.

б) План на командира на 4. дивизия.

Въз основа на плана и заповѣдта на командующия III армия, командира на 4. пех. Пресл. дивизия, на 4. септември в 2 ч. пр. пл. отдаде своята оперативна заповед № 1, с която атаката на крепостта се организираше по следния начин:

а) 1 бригада от 1. Софийска дивизия, където която се придаваха и 2 взвода от 4. Преславски ескадрон под началството на полковник *Недѣлков* имаше за задача да атакува и овладѣе форт № 8.

б) 1. бригада от 4. дивизия (полковник *Икономов*) да атакува и овладѣе форт № 7.

в) 3. бригада от 4. дивизия (полковник *Кметов*) да атакува и овладѣе фортовете № № 5 и 6.

г) Колоната на майор *Хамерщайн* — да атакува и овладѣе форт № 2.

Въ разположение на командующи войските се оставаше 47. пех. полк, на който се заповѣдваше да остане при южната окрайнина на с. Денизлер.

Нареждаше се атаката да бѣде предшествувана от силна артилерийска подготовка, като:

а) Всичката тежка артилерия включително и полските гаубици (16 полски, 17 тежки гаубици и 8 дълги орджия) под началството на командира на 2. тежък артилерийски полк полков. *Ангелов* да открие огън едновременно от всички батареи на поражение и да продължи стрелбата до разрушаване на фортификационните постройки и отваряне проходи в неприятелските препятствия.

б) Полската артилерия, обединена от командира на 4. артилер. бригада полков. *Манов*, да действа съобразно развитието на боя, като дава най-ефикасна поддръжка на пехотата при настъплението ѝ.

Настъплението на пехотата се организираше в няколко линии, вериги ешелонирани в дълбочина, като зад пър-

витъ вериги следват пионерни команди, снабдени съ ножици за рязане телъ.

По-нататък се даваха указания, щото когато пехотата достигне на 200—300 крачки отъ укрепления на противника, да спре и чака свършването на барабаниятъ артилерийски огън, следъ което веднага ще тръгне напредъ и щурмува първата линия окопи. Атаката да се произведе на 4. септемврий, като часътъ за началото на артилерийската подготовка ще се укаже отъ командира на 4. дивизия, на началника на тежката артилерия. Часа за пехотната атака ще се укаже също отъ к-ра на 4. дивизия. Ако нѣкои отъ войските не получатъ заповѣдъ, да се съобразяватъ съ настѣпленieto на частитъ отъ 4. пех. Преславска дивизия.

Тръгването на единъ отъ пехотнитъ полкове на Преславската дивизия напредъ, ще бжде знака за всички да тръгнатъ за къмъ даденитъ имъ обекти.

Оценка на плана на атаката.

а) Планъ на командующи III армия.

Решението на командующия III армия генералъ Тошевъ да нанесе главния си ударъ въ участъка на фортоветъ № № 5 и 6, следъ което да разшири успѣха си въ източна и западна посоки, като се развиятъ действия въ тила на съседнитъ фортове, е свършено правилно и напълно отговаря на обстановката, при която се действуваше, защото ако решението се търсѣше въ западния или източния сектори — тамъ нашитъ войски щѣха да се натъкнатъ на по-голѣми неприятелски сили; второ, щѣха да бждатъ уязвими отъ огъня на противниковитъ монитори отъ Дунава и на артилерията му отъ лѣвия брѣгъ на рѣката. И най-после, характера на мѣстността въ тия сектори нѣмаше да даде предимствата, които даде южния секторъ за изненадани действия.

Въ основата на сжщия планъ бѣха легнали и най-важнитъ принципи за една операция, а именно:

1. Принципа на изненадата и скритността.
2. Принципа на икономия и съсредоточаване на силитъ, т. е. отдѣлиха се минимални сили за второстепеннитъ участъци отъ цѣлия боенъ фронтъ и за охрана, а всички останали войски и почти цѣлата артилерия, най-вече тежката, се групира за действие на решителния пунктъ фортове № № 5 и 6.

б) Планъ на командира на 4. Преславска дивизия.

Въ основитъ на плана на к-ра на 4. пех. Преславска дивизия сж легнали сжщитъ идеи и принципи, прокарани въ плана на командующия III армия. На първъ погледъ този

планъ, макаръ да изглежда пълненъ, разгледанъ въ неговитъ подробности той въ известни отношения има непълноти. Като по-важни непълноти и несъобразности, споредъ съвременнитъ схващания за водене на боя могатъ да се посочатъ следнитъ:

1. Липсата на разузнаване. На тая важна дейностъ въ плана не е отредено едно подобающе мѣсто. Това се вижда най-вече, че преди атаката, липсватъ положителни данни за противника и за състоянието на фортификационнитъ постройки на крепостта. Така, наприкладъ, откриването на изкуственитъ препятствия, особено солидността на теленитъ мрежи и вълчитъ ями стана презъ време на боя. Откриването на бетонни постройки, липсата мостъ на Дунава и други важни подробности, сжщо стана презъ време на атаката. При едно добре организирано разузнаване тия важни сведения щѣха да се иматъ на време и би се действувало при една по-изяснена обстановка.

2. Непълни задачи на пехотата.

Задачитъ на пехотата сж дадени много общо. Въ плана нѣма ония подробности за взаимодействие между пехотата и артилерията. Нѣма ония подробни указания, които да установятъ една солидна идейна връзка между пехотата и артилерията презъ течение на боя.

За пехотата е казано 1/4. бригада ще атакува и овладѣе фортъ № 7;

3/4 бригада ще атакува и овладѣе фортове № № 5 и 6;

1/1 бригада ще атакува фортъ № 8;

Колоната на майоръ Хамерщайнъ ще атакува фортъ № 2.

Отъ горесцитираното се вижда, че въ плана не е подчертано кои части ще нанесатъ главния ударъ и по какъвъ начинъ ще се нанесе.

3. Артилерия. Тя не бѣ обединена цѣлата въ ржцетъ на единъ общъ артилерийски началникъ, а се остави тежката подъ командата на к-ра на 2. тежкъ артилерийски полкъ, а леката полска — подъ командата на к-ра на артилерийската бригада на 4. Пресл. дивизия. Безспорно това бѣ погрѣшно и противоречеше на инструкцията за употреблението на тежката — полска артилерия въ боя отъ 1909. г., споредъ която, ако тежката и леката артилерия действуватъ съвмѣстно, то на старшиятъ артилерийски началникъ се възлага управлението на огъня. Вследствиз на тая двойственоствъ въ командването на артилерията, липсваше пълното взаимодействие и допълване на дветъ артилерии — тежка и полска. Поукитъ отъ действията на нашата артилерия при Одринъ установи еднаквостъ въ начинитъ на действие на леката и тежка артилерии, сжщото нѣщо се потвърди и въ Голѣмата война още въ 1915. година — въ на-

чалото на военните действия, когато германците си служеха въ голѣмъ мащабъ съ тежката артилерия при своите нападателни действия.

4. Задачите, които се дадоха на артилерията бѣха: за тежката артилерия включително и полските гаубици да открие огънь отъ всички батареи едновременно и следъ престрелката да продължи стрелбата до разрушаване на фортификационните постройки, както следва: по фортъ № 5 — две гаубични батареи 12 см. Д. 12 н. с.; по фортъ № 6 — две гаубични батареи 12 см. Д. 28; 2 гаубични батареи 15 см. Д. 12 и една 15 см. Д. 30; по фортъ № 7 — две дълги батареи 12 см. Д. 28, една гаубична 15 см. Д. 12 и една 15 см. Д. 15 гаубична.

За полската артилерия бѣ казано, че ще действа съобразно развитието на боя, като дава най-ефикасна поддръжка на пехотата.

Отъ тѣзи задачи на артилерията не се вижда где последната ще струпва главно своя огънь — въ участъка на коя частъ. Остава впечатление, като че ли артилерията ще приготвя атаката по цѣлия атакуемъ фронтъ и еднакво ще съдействува на пехотата. Не е по силите на артилерията, съ която разполагаме да подготви атаката предъ цѣлия фронтъ на атакуещите войски отъ 1./4. и 3./4. пех. бригади. Ето защо плана трѣбваше да предвижда едно маневриране съ огъня (траекторията) на артилерията, като първоначално се наложило по участъка, гдето командването си бѣ определило да нанесе главния ударъ — фортове № 5 и 6 и да извърши пробива, а следъ това да го пренесе и по съседните фортове, които бѣха обекти на други части. Такъвъ начинъ на действие, безспорно, щѣше да наложи действията на пехотата да бждатъ съобразени съ подготовката на артилерията т. е. първи щѣха да се нахвърлятъ частите, гдето артилерията е направила своите разрушения и е подготвила атаката и когато последните заемаха и осигуриха своите обекти, артилерийскиятъ огънь да се пренесе и по обектите на съседните части, за да имъ съдействува за полесно заемане. Въ действителностъ, както се произведе атаката всички части еднакво атакуваха, безъ да се държи смѣтка на артилерийското съдействие.

5. Тръгването въ атака, споредъ плана трѣбваше да стане едновременно отъ всички части. Този начинъ на действие споредъ насъ бѣ свършено правиленъ и умѣстенъ, защото той слика (обърка) противника и той не знаеше где ще му се нанесе главния ударъ. Отиването въ този редъ чакъ до удара и произвеждане на самия ударъ, обаче, не бѣ правилно. За да имаше планомѣрностъ въ действията

и за да се организираше една постоянна идейна и материална връзка между самите пехотни части и артилерията, трѣбваше да се назначатъ линии за достигане споредъ задачите, които бѣха получили всѣка една частъ.

По този начинъ частите щѣха да бждатъ държани въ ржцетъ на началниците отъ начало до края и нѣмаше да стане онова, което въ действителностъ произлѣзе, — всички части да се изпълзватъ отъ ржцетъ на своите началници и да се излагатъ на рискъ действията ни.

Какъ въ подробности би следвало да се произведе атаката на фортовия поясъ ще бжде изложено следъ описанието действия въ деня на атаката — 5. септемврий.

XIV. Планъ на отбраната на крепостта.

Въ основата на плана за действие на ромънската армия срещу насъ бѣ легнала идеята настѣпление на северъ срещу австро-германците, и отбрана на югъ въ Добруджа, до пристигането на руските подкрепления.

Възъ основа на тая идея ромънското командване усвои следния планъ за действие:

1. Крепостта Тутраканъ да се отбранява пасивно, като разчита на своите сили и сръдства и на взаимодействието на войските отъ Силистренската крепостъ.

2. Ако се наложи отстъпление, то да се търси изходъ къмъ Силистра, гдето тутраканския гарнизонъ ще трѣбва да се съедини съ силистренския, а въ последствие и съ руския корпусъ на генералъ Зайонкховски. Въ изпълнение на този планъ коменданта на крепостта генералъ Тодореску разпредѣли силите си по следния начинъ: а) Западния I секторъ, който включваше фортовете № 1 — 5 включително бѣ заетъ съ два пех. полка — 36. и 40. Този секторъ по преценката на коменданта — бѣ най-важния и затова и за него е отдѣлилъ най-много сили.

б) Южния секторъ — II-я, включващъ фортовете № 6—9 зае съ единъ полкъ — 79. пех. полкъ.

в) Източния секторъ — III-я зае съ единъ полкъ 76. пех. полкъ.

Артилерията на крепостта бѣ ешелонирана въ дълбочина на секторите — споредъ нейната далекобойностъ съ задача да може да дава всички видове огънь, както въ предпозиционната мѣстностъ на трите сектора, така и по вътрешността на крепостта.

Специални родове войски крепостта нѣмаше, освенъ единъ аеропланъ, предаденъ на коменданта за използването му съ разузнавателна целъ. За охрана и разузнаване

сж били изпратени слаби части на линията на с. с. Сарагьоль, Вискьой, Бѣлица, Денизлеръ и Ст.-село.

За общъ резервъ на крепостта сж оставени три сборни и четири опълченски дружини, последнитѣ сж носели и гарнизонната служба вжтре въ крепостта.

Оценка на плана на отбраната.

1. Обща характеристика на плана за отбрана на крепостта е неговата непълнота и неправилното схващане отъ коменданта идеята на командующия III ромънска армия, за отбраната. Макаръ, че въ плана на главното командване и да е подчертана идеята, че Тутраканъ ще се отбранява временно, и щомъ пристигнатъ рускитѣ сили, ще се настѣпи, това обстоятелство не е освобождавало — коменданта да развие активни действия въ близката предпозиционна мѣстност на крепостта, на която да разстроеше материално и морално нашитѣ сили и да задържи нашето напредване съ дни и седмици, съ което щѣше да даде възможностъ да пристигнатъ руския корпусъ отъ Меджедие и на 9. пех. дивизия отъ Силистра.

2. Направена е неправилна преценка на обстановката. Допуснато е, че главния ударъ на нашитѣ войски ще бжде насоченъ отъ западна посока и за това този секторъ се заема съ два полка (36. и 40.), когато такова настѣпление би било най-неблагоприятно за атакующия, защото се предприема едно флангово движение по отношение на Дунава, отъ гдето всѣки моментъ трѣбва да се очаква огнево действие отъ страна на тѣхнитѣ монитори отъ Дунава и на артилерия отъ лѣвия брѣгъ на сжщия. Това трѣбваше да подскаже на коменданта на крепостта, че главнитѣ наши усилия въ никой случай не биха могли да бждатъ на този флангъ. Този секторъ би трѣбвало да се заеме най-много съ единъ полкъ, а другия — да остане въ резервъ.

3. Колкото и слабо и неумѣло да бѣ разузнаването на коменданта на крепостта, отъ всички наши действия, които се извършиха следъ преминаване на границата отъ нашитѣ войски, коменданта трѣбваше да си направи заключението за важността на южния — II секторъ и като така, да го намали по протяжение и засили съ нови части за смѣтка на I и III сектори, съ което щѣше да засили неговата отбрана. Вмѣсто това той остави и тритѣ сектори почти еднакви по ширина, така, както сж били разпредѣлени още отъ мирно време.

4. Поставянето на всички сили въ една кордонна линия за отбрана, безъ да се оставятъ резерви въ дълбочина на крепостта, сжщо бѣ голѣма грѣшка на отбраната. Оставенитѣ нѣколко опълченски части и две сборни дружини въ

резервъ бѣха сили твърде незначителни, за да се разчита на тѣхъ да поправятъ положението на оня пунктъ, гдето атаката би нанесла решителенъ ударъ и направи пробивъ.

5. Отбраната на крепостта не бѣ организирана и въ дълбочина, което обстоятелство и спомага на нашитѣ части още въ началото на пробива да проникнатъ доста на дълбоко и да разстроятъ цѣлата организация на отбраната.

6. Липсата на резерви въ рѣцетѣ на коменданта, го лиши отъ най-мощното сръдство да влияе на боя и да помогне на II секторъ — 79. пех. полкъ, дето бѣ нанесенъ главния ударъ отъ нашата 4. Преславска дивизия.

7. Пълно отсъствие на взаимодействие между съседнитѣ части и сектори; I и III сектори напълно бездействуватъ въ единъ моментъ, когато всички сили на атаката се насочватъ срещу центъра, който изнесе най-голѣмия напоръ на атаката.

8. Наблюдаваше се още пълно отсъствие на организация въ огневитѣ сръдства: липса на съсръдоточаване огъня на важнитѣ пунктове, особено предъ фортоветѣ № № 5 и 6, гдето стана пробива; липса на последователни преградни огньовете; липса на подвижност на огъня и пр. Изобщо констатира се липса на огневи планъ, дори и въ най-проста форма.

XV. Действия на 3. септемврий.

Скица № 2.

а) На нашитѣ войски.

На 3. септемврий частитѣ отъ 4. пех. Преславска дивизия следъ кратъкъ оживенъ бой, прогониха противника отъ преднитѣ му позиции при с. Дайдъръ и премѣстиха позициитѣ си северно отъ поменатото село. 1./I пех. Софийска бригада се утвърди на линията Вискьой — Енидже-кьой — Бѣлица.

Колоната на майоръ Хамерщайнъ — завладѣ вис. 131 западно отъ Старо село.

2./I Софийска бригада — се затвърди на позиция при Аккадънларъ.

Конната дивизия — този день водѣше голѣмъ бой при с. Кочмаръ.

Презъ този день частитѣ извършиха и последнитѣ прегрупирания, за да заематъ изходнитѣ си положения за атаката, която трѣбваше да се извърши на другия день — 4. септемврий. Този день още се използва отъ нашето командване за избиране главно на артилерийски позиции и

Боятъ при Тутраканъ

изучване на крепостта. През този ден началникът щаба на 4. пех. Преславска дивизия полковникът Нойковъ направи рекогносцировка въ участъка западно отъ с. Дайдъръ, а началника на тежката артилерия полковникът Ангеловъ — източно отъ това село. При тия рекогносцировки се установи, че крепостта е много силна и че атаката ще бжде много трудна, ако не се подкрепи съ силна артилерия. Докладитъ на тия двама компетентни началници, направени предъ командира на 4. пех. Преславска дивизия сж заключавали съ молба да се иска отлагане на атаката още съ единъ денъ. Командирътъ на 4. дивизия генералътъ Киселовъ, се съгласилъ съ доклада, одобрилъ го и поискалъ разрешение отъ командующъ III армия атаката да се отложи за 5. септемврий.

б) На противника.

Действията на противника презъ тоя денъ се изрази въ обезпокоителенъ артилерийски огънь по нашитъ части, които се укрепяваха на достигнатитъ позиции. Сжщо такъвъ огънь бѣ насоченъ и по всички групи началници, които излизаха напредъ за извършване рекогносцировки на мѣстността.

Въ 22 часа две негови дружини се опитаха да атакуватъ лѣвия флангъ на 4. дивизия — въ участъка на 19. пех. Шуменски полкъ, но скоро тѣ бѣха прогонени и отстъпиха въ безредие къмъ крепостта.

И така войскитъ на противника, предназначени да охраняватъ крепостта и да разузнаватъ за насъ на 3. септемврий бѣха силно притиснати и принудени да се прибератъ въ крепостта.

Оценка на действията на 3. септемврий.

а) Оценка на нашитъ действия.

Презъ този денъ нашитъ войски строго спазиха на тактическото поле следнитъ принципи на боя: а) Поддържаха близъкъ контактъ съ противника, като се движеха и настъпваха по петитъ му; б) Осигуряваха достигнатитъ обекти, като на тѣхъ се укрепяваха здраво; в) Вземаха мѣрки за наблюдение, охрана и свързка, както презъ деня, така и презъ нощта, като изпращаха части по фронта и флаговетъ си.

Друго, обаче, много важно изискване на боя не се спази отъ частитъ. Този денъ не се използва да се разузнае състоянието на крепостта: нейнитъ фортификационни постройки, разположението имъ и характера на терена

на предпозиционната мѣстност. Наистина дветъ рекогносцировки, предприети отъ началникътъ щаба на 4. пех. дивизия и началника на тежката артилерия — допринесоха твърде много за правилната оценка на обстановката, при която предстоеше да се действува, обаче, тия рекогносцировки бѣха отъ друго естество; тѣ засѣгаха действията на артилерията и на голѣмитъ части. А налагаше се да се извърши разузнаване и отъ по-малкитъ началници. Налагаше се да се извърши добре организирано пехотно разузнаване, като се изпратятъ самостоятелни офицерски патрули, които при строго опредѣлени конкретни задачи да достигнатъ близо до фортовата линия и непременно да събератъ точни сведения за състоянието на фортоветъ, изкуственитъ препятствия, подстъпнитъ и пр. И безспорно, че тия сведения щѣха да бждатъ много по-вѣрни и подробни, отколкото ония, които можаха да се събератъ отъ артилерийскитъ позиции. Действията на частитъ презъ нощта на 3. срещу 4. бѣха правилни — тѣ се охраняваха на позициитъ си т. е. както трѣбваше да бжде, въ непосредствена близостъ съ противника. При това укрепяването продължи презъ цѣлата нощъ, като се изградиха добри позиции, на които да могатъ да се задържатъ въ случай на контъратака.

б) Оценка на действията на противника.

Бититъ предни противникови части отстъпиха и се спрѣха въ фортовия поясъ на крепостта. Презъ деня тѣ не предприеха никакви действия, за да си възвърнатъ изгубенитъ позиции. Само презъ нощта тѣ откриваха пушенъ огънь отъ време на време срещу нашитъ части, които се укрепяваха. Къмъ 22 часа две дружини се опитаха да атакуватъ лѣвия флангъ на 4. пех. дивизия, обаче, атаката имъ бѣ не организирана и 19. пех. полкъ безъ голѣми усилия я отби.

Този денъ се констатира, че ромънското командване не бѣше взело мѣрки за по-упорита съпротива въ предпозиционната мѣстност. Това личеше по изпратенитъ слаби части безъ артилерия, а сжщо и по това, че тѣхнитъ части не бѣха укрепили позициитъ, които заемаха. На тѣхъ нашитъ части намѣриха само стрѣлкови трапчета. Тази слаба съпротива на врага затвърди вѣрата въ нашитъ части, че противника, съ когото ще иматъ работа на следния денъ не е тъй страшенъ и че трѣбва да се вѣрва въ нашата победа.

XVI. Действия на 4. септемврий.

а) На нашите части.

Както се видя от действията на 3. септемврий, атаката на крепостта тръбваше да се произведе на 4. септемврий, но до тогава всичките подготовителни работи за атаката не можах да се привършатъ. Така:

1. Една минохвъргачна дружина, която се намираще въ гр. Шуменъ не бѣ пристигнала и тръбваше да се дочака нейното пристигане. Тя, обаче, не пристигна не само за 4., но и на 5. и 6. септемврий не успя да пристигне, а заради нея не може да се отлага атаката, въ основитѣ, на която бѣ легнала идеята за изненада и бързина.

2. Недостатъчното артилерийско разузнаване, което целеше откриването на неприятелскитѣ организации въ попълни подробности.

3. Недостатъчно установени връзки съ отряда на майоръ Хамерщайнъ, който настѣпваше много мудно и на 3. септемврий вечерята бѣше още западно отъ с. Старо-село.

Гореказаното даде възможностъ на атаката да разполага съ още единъ день на разположение—4. септемврий. Този день бѣ много цененъ за насъ, защото презъ него се извърши най-важната подготовителна работа, а именно:

а) Направи се по-основно артилерийско разузнаване, което наложи да се изнесатъ нѣкои наблюдателни пунктове напредъ, за да може да се наблюдава по-дълбоко и на по-широкъ фронтъ; направи се и корекция въ разположението на нѣкои батареи.

б) Отряда на майоръ Хамерщайнъ се изнесе напредъ и се установи органическа връзка съ 3/4. бригада чрезъ ескадронитѣ на Уланския полкъ.

в) Пехотата продължи своето разузнаване съ целъ да се проучатъ подстъпитѣ, къмъ обектитѣ, а артилерията успя да подвезе достатъчно снаряди.

г) Пристигна и едно балонно отдѣление, съ което се установи едно добро наблюдение отъ превързанъ балонъ, понеже мѣстнитѣ наблюдателни пунктове не бѣха добри.

б) На противника.

Неприятелската дейностъ въ този день се изрази въ непрекъснато обстрелване на нашитѣ части, но тя не причини особени загуби. Правеше впечатление, че противника, както тоя день, така и предшествующитѣ дни—всѣкога когато въ нашия тилъ имаше предвижвания отъ пехотни и артилерийски части, обстрелваше пѣтищата, които водѣха къмъ позицията, което даде поводъ за съмнение, че ромъ-

нитѣ иматъ свои хора въ селата, които останали въ тила му сигнализираха. Това въ последствие се потвърди. Нѣкои отъ тия села, като напримѣръ Денизлеръ сж били свързани съ подземенъ телефонъ, чиито станции сж били устроени въ дълбоки селски зимници.

Оценка на действията на нашитѣ войски на 4. септемврий.

По отношение избора и корекции на артилерийски позиции, наблюдателни пунктове, артилерийско снабдяване презъ този день се направи много.

Отъ страна на пехотата, обаче, презъ този день не се извърши нѣщо съществено. Пехотата се бѣ отдала изцѣло само на своето укрепяване безъ да се предприеме едно организирано разузнаване съ целъ да се проучатъ: 1. Подстъпитѣ за приближаването. 2. Противниковитѣ организации: фортове, изкуствени препятствия, окопи, фланкирующы картечни гнезда и пр.

Нѣкои части предприеха пехотно разузнаване съ изпитани охотници само презъ нощта, обаче, това разузнаване не бѣ резултатно, понеже нощта бѣ непрогледно тъмна. Следъ мъжително скитане презъ цѣлата нощъ, разузнавачитѣ се завърнаха въ частитѣ си безъ никакви сведения за противника и мѣстността, или пъкъ, ако въ нѣкои части се донесоха нѣкои сведения, тѣ бѣха по-скоро плодъ на въображение, отколкото на лично видѣно на самото мѣсто. А обстановката налагаше пехотата презъ този день да направи следното: 1. Всѣка частъ да назначи специални пехотни разузнавания всѣка въ своя зона за действие споредъ заповѣдта на к-ра на 4. пех. дивизия. Опитни офицери съ карти въ ръце да се ориентиратъ на самото мѣсто за обектитѣ, които предстояха да се атакуватъ отъ частитѣ*).

*) И сега участниците не могатъ да си обяснятъ, защо картитѣ на Тутраканъ бѣха такава рѣдкостъ, че нито единъ екземпляръ нѣмаше раздаденъ на офицеритѣ; мѣлявше се, че е имало подробенъ планъ на крепостта, но билъ строго повѣрителенъ. Строго повѣрителенъ може да бѣде до момента на боя, но за атаката той тръбваше да бѣде раздаденъ на лицата, които непосредствено щѣха да сричатъ красиво написанитѣ редути и препятствия. На 5. септемврий следъ падането на фортовия поясъ, картитѣ станаха въ изобилие, обаче, отъ каква грамадна полза щѣха да бждатъ тѣ, ако всѣки ротенъ и по-горенъ началникъ имаха по единъ екземпляръ. Тия карти, попълнени съ единъ личенъ огледъ и разузнаване на самото мѣсто щѣха да подготвятъ частитѣ за едни по-смислени и по-планомѣрни действия, а нѣмаше да се настѣпва и атакува при пълна неизвестностъ.

Презъ този денъ, посветенъ на подготвителни работи за атаката, следваше да се влѣзе въ свѣрзка и съ съседитѣ отъ лѣво и дѣсно; това бѣ наложително, за да се възстановятъ не само органически свѣзки между съседнитѣ части, но да се турѣше и основата и на една идейна връзка на боя. Не ще бѣде преувеличено, ако се изповѣда, че частитѣ видѣха своитѣ съседи едва следъ падането на първата отбранителна линия, когато тѣ по неизбежни причини се размѣсиха при нанасянето на удара. Какво тогава подпомагане и взаимодействие можеше да има по съседство, когато частитѣ не се знаеха помежду си коя где се намира и где ще действува. Сжщото трѣбваше да се каже и по свѣрзката съ артилерията. Много части не знаеха разположението на артилерията въ участѣцитѣ си и задачитѣ, които ѝ предстоятъ да решава.

А отъ какво значение би било за успѣха, ако пехотния и артилерийски началникъ, намиращи се въ едни и сжщи участѣци си знаеха задачитѣ единъ другъ и си размѣняха мисли по кой начинъ и съ какви срѣдства трѣбва да разрешаватъ тия задачи. Изобщо трѣбваше да се уреди въпроса за взаимодействие. Да знае пехотния началникъ какво ще му даде близката артилерия, която е при него или въ съседство и какво той ще трѣбва самъ съ своитѣ срѣдства да постигне. Изобщо една размѣна на мисли, една смѣсена работа, между артилерийски и пехотни началници, се налагаше този денъ, за да се установѣше една правилна идейна връзка.

Оценка на действията на отбраната.

На 4. септемврий.

Противника и днесъ бѣ престѣпно пасивенъ. Презъ деня артилерията му стреляше по издигнатитѣ окопи на изходната позиция, а така сжщо и по пжтищата, водящи за нашитѣ позиции. Действие на пехотни части, които да спѣватъ разузнаването ни нѣмаше; по нашитѣ артилерийски позиции, дори, не се хвърляха отдѣлни снаряди, което затвърди вѣрата у нашата артилерия, че нашитѣ позиции не сж още открити и че действията при атаката ни ще се увѣнчаятъ съ успѣхъ.

Съ други думи и днешния денъ се характеризира съ липса на всѣко разузнаване—пехотно и артилерийско отъ страна на противника. А днешния денъ налагаше на отбраната да извърши активни действия въ едѣръ мащабъ, понеже, ако до този денъ нашето приближаване можѣ да остане въ тайна за противника, то на 4. септемврий всичко

бѣ ясно: една армия отъ 40—50,000 души, не можеше да се скрие отъ погледа му, и то само на 3—4 клм. отъ него.

XVII. Действия на 5. септемврий.

Скица № 2.

1. Атака и отбрана на фортовата линия.

Точно въ 6 ч. 30 м. на разсѣмване всички батареи, тежки и полски едновременно откриха огънь по своитѣ обекти, като за наблюдение на стрелбата бѣ вдигнатъ и единъ превързанъ балонъ. Съ целъ да се скрие количеството на артилерията ни, до това време не бѣха стреляли нито една батарея, затова най-първо започна престрелката по батареино, споредъ даденитѣ имъ по плана обекти. Като се каза на друго мѣсто идеята на операцията бѣ да се пробие фортовия поясъ, заключващъ се между фортоветѣ № 5 и 7, за която целъ тая зона бѣ дадена и като обектъ на тежкия полкъ, който отъ своя страна бѣ разпредѣлилъ огъня си така:

а) По фортъ № 7 и по дветѣ му страни — две дълги батареи (12 Д. 28); една гаубична 15 см. батарея и една 15 см. Д. 15 гаубична батарея;

б) По фортъ № 6 и по дветѣ му страни — две гаубични батареи 12 см. Д. 28; две гаубични батареи 15 см. Д. 12 и една 15 см. Д. 30 батарея и

в) По фортъ № 5 и по дветѣ му страни две гаубични 12 см. Д. 12 н. с. с. батареи.

Престрелката на батареитѣ продължи до 7 ч. 10 м., когато всички батареи едновременно преминаха къмъ сдържанъ и точенъ разрушителенъ огънь. Не следъ много резултата бѣше на лице: фортоветѣ № 5, 6 и 7 единъ следъ другъ бързо се покриха съ фонтани отъ изригващъ димъ и прѣстъ и не бѣше вече трудно да се констатира, че известна сумотоха въ редоветѣ на противника е настѣпила, обаче, защитницитѣ на фортоветѣ си стояха скрити въ своитѣ бетонирани скривалища.

Неприятелската артилерия сжщо откри огънь, обаче, безсистемно; личеше, че нашиятъ огънь не ѝ даваше спокойствие за наблюдение и корегирание. Снарядитѣ на неприятелската артилерия бѣха много разпрѣснати и тѣ поскоро обезпокоявахъ нашия тилъ, отколкото настѣпващитѣ вериги. Стрелбата на нашата артилерия бѣ добре измѣрена, точна и както трѣбваше да се очаква, даде добри резултати. Тя продължи около 35 минути и само за тѣй кжсо време предизвика по фортоветѣ № 5 и 6 и 7 едно движение на защитницитѣ му отъ преднитѣ окопи къмъ заднитѣ. Стрелбата по фортъ № 5, който се обстрелваше силно отъ

две полски батареи и нескорострелни гаубици не даде добър резултат и защитниците му си останаха неразколебани, което се потвърди въ последствие при започване на пехотната атака. Впрочем, същото нѣщо излѣзе и за другитѣ фортове, за които се мислѣше че сж сринати и че нѣма вече защитници.

Действително, артилерийският ни огънь бѣ ефикасенъ и добре организиранъ, обаче, неговата действителностъ се надцени. Това се вижда отъ факта, че още въ 7.40 ч. к-ра на тежкия артил. полкъ донася, че артилерийската подготовка е достатъчна. Това донесение, обаче, се намѣри отъ командира на 4. пех. дивизия за прибързано и той продължи времето за артилерийската подготовка съ още 10—20 минути и къмъ 8 ч. се даде заповѣдь да се понесе пехотата напредъ, а артилерията да пренесе огъня си задъ фортоветѣ.

И така артилерийската подготовка продължи само 40—50 минути.

2. Атака на пехотата.

(Срѣднитѣ колони).

Къмъ 7.50 ч. командира на 4. пех. дивизия лично предаде по телефона заповѣдта на к-ритѣ на 1. и 3. бригади отъ 4. пех. дивизия и на к-ра на 1 бригада отъ 1. пех. Софийска дивизия — частитѣ имъ да настѣпятъ решително напредъ, като всички началници застанатъ начело на частитѣ си.

Изпълнението на тая заповѣдь отъ всички пехотни части стана 10 минути следъ даването ѝ. Къмъ 8 ч. всичко бѣ въ движение напредъ. Всичко лети къмъ препятствията, презъ които ще се пробие пѣтъ, за да се достигне дадения обектъ. Огъня на нашата артилерия протежира настѣпленieto на пехотата, обаче, интензивността му бѣ значително намаленъ. Неприятелската артилерия сжщо засилва огъня си, а съ приближаване на нашитѣ вериги къмъ препятствията, многочисленитѣ неприятелски куполни орждия и картечници усилиха огъня си до възможна степенъ. Градъ отъ куршуми и снаряди се сипятъ по смѣлитѣ борци, веригитѣ орѣдватъ; полето се покриваше съ убити и ранени, но нашата пехота лудо летѣше напредъ. Противника, както и трѣбваше да се очаква, закритъ въ своитѣ дълбоки окопи указа удивително съпротивление, като сипе огънь и желѣзо върху нашитѣ храбърци, погледитѣ на които сж впити жадно въ фортоветѣ и иматъ само едно желание да сринатъ подъ краката си всичко, каквото се изпръчи напредъ и да достигнатъ заповѣданата имъ цель. Море отъ хора съ огнени очи и настрѣхнали коси летятъ къмъ изку-

ственитѣ препятствия. Скоро тѣ сж предъ тѣхъ, спиратъ се до тѣхъ, защото всички препятствия сж здрави. Трѣбва да се подготви шурма, да се унищожатъ препятствията част по-скоро и да се върви напредъ. Тукъ не можеше да се стои дълго, защото огъня бѣ ужасенъ. Фланкирующитѣ картечници и бомбохвъргачки не бѣха покжтнати отъ нашия артилерийски огънь. Едно бѣ спасението да се върви напредъ. Разяренитѣ Преславци и Софийци нагазиха препятствията и почнаха рушението имъ съ брадви, ножове — кой съ каквото завърне. Рѣдѣятъ редоветѣ и труповетѣ покриватъ подстѣпитѣ за препятствията, обаче, духътъ оставаше несъкрушимъ и желанието да се нахвърлятъ на врага още повече се засилваше.

Противника се бранѣше и упорствуваше до последенъ моментъ, но той не бѣ въ състояние да издържи вихрения устремъ на Преславци и Софийци и най-сетне неговитѣ картечници прекжсватъ зловещата си пѣсенъ, упорититѣ му бойци слагатъ оржжието си, и не следъ дълго победоносното наше ура, все тѣй мощно и неудържимо прогърмѣ вече и на самитѣ фортове. Въ подробности изпълнението на самия шурмъ на фортовата линия се извърши отъ разнитѣ части, така:

а) 1./4. бригада полковникъ Икономовъ Божко.

Полковетѣ имаха следнитѣ обекти: 31 Варненски полкъ подполковникъ Кара Еневъ — фортъ № 7 и източната половина на интервала между фортоветѣ № 6 и 7.

7. пех. Преславски полкъ полковникъ Добревъ Атанасъ — промеждутъка източно отъ фортъ № 7 до пѣтя Бѣлица—Тутраканъ.

Двата полка почнаха настѣплението въ 8 ч. и го извършиха отъ началото въ голѣмъ редъ, като всички началници сж предъ частитѣ си. По-нататъкъ, обаче, огъня на противника се засилва и 31. пех. полкъ за моментъ бива принуденъ да спре настѣплението си. Командира на 4. пех. дивизия забеляза това, изпраща отъ щаба на дивизията офицеръ за порѣчки да предаде на к-ра на полка да вземе полка си въ рѣце и лично да го поведе. Офицера предава заповѣдта, обаче, само следъ нѣколко минути бива убитъ. Не следъ дълго полка бѣ пакъ въ движение и почти се е подравнилъ съ излѣзлия напредъ 7. пех. полкъ. Къмъ 9 ч. 45 м. и двата полка сж на 200—300 крачки отъ първитѣ редове на препятствията. Батареитѣ отъ 15. артилерийски полкъ, нѣкои отъ които току-що бѣха промѣнили позицитѣ си усилиха до възможна крайностъ огъня си. Почва се сжщо минаването на теленитѣ мрежи подъ ужасния пушеченъ и картеченъ огънь на противника. Не следъ много

31. пех. полкъ ги мина и се насочи къмъ фортъ № 7, който въ 11:30 ч. овладѣва.

7. пех. полкъ въ това време атакуваше окопитѣ между фортоветъ № № 7 и 8 и ги завладѣва, обаче бѣ силно фланкиранъ отъ фортъ № 8, обектъ на 1./1. бригада. Тогава дѣснофланговата 3. дружина отъ Преславския полкъ, по инициативата на дружинния ѝ командиръ, атакува тоя фортъ отъ западната му страна съвмѣстно съ 1. пех. Софийски полкъ, който има за обектъ този фортъ и го атакува отъ фронта. Въ 13 часътъ фортъ № 8 падна въ ржцетѣ на Софийци и Преславци.

б) 3./4. Бригада полковникъ Кметовъ.

19. пех. Шуменски полкъ, полковникъ Дяковъ имаше за обекти: 1. и 3. дружини — фортъ № 6 и западната половина отъ междината между него и фортъ № 5; 2. и 4. дружини фортъ № 5 и източната половина отъ междината между него и фортъ 6.

48. пех. полкъ, полковникъ Енчевъ, следва задъ него съ една дружина по посока на фортъ № 6, а съ другата по посока на фортъ № 5*). Следъ дадената заповѣдъ „напредъ“, къмъ 8 часътъ всички дружини отъ бригадата се понесоха напредъ въ стремителна атака. Противника открива по тѣхъ нѣй-убийственъ пушеченъ и картеченъ огънь. Мѣстността, по която се извършваше настѣпление до неприятелската позиция бѣ съвършено открита и проектираното спирание на 200—300 крачки отъ изкуственитѣ препятствия не стана, а веригитѣ продължиха движението до самитѣ тѣхъ. Тукъ, обаче, първитѣ линии — вериги не намѣриха никакви проходи, направени отъ нашата артилерия. Изкуственитѣ препятствия бѣха съвършено здрави и непожтнати. Това стана причина да се дадатъ голѣми загуби, но то не смути решението на Шуменци да измратъ или да победятъ. Смѣли храбърци — пионери и пехотинци се нахвърлятъ съ ножици и ножове върху мрежитѣ и следъ като даватъ много жертви, успѣватъ да си откриятъ пжтъ. Стремителното настѣпление на пехотата, подкрепена отъ ефикасния артилерийски огънь, не можаха повече да се понасятъ отъ противника и той за моментъ отслабва своя огънь. Нашитѣ вериги отвориха още нѣколко прохода презъ теленитѣ заграждения, преминаватъ бързо напредъ и се нахвърлиха на фортъ № 6. Въ 9:35 часътъ, следъ упорита борба съ ножове и бомби фортътъ бѣ изтъргнатъ отъ ржцетѣ на противника. Предъ фортъ № 5, обаче, нашитѣ вериги бѣха приковани на мѣстата си отъ ужасния фланговъ огънь отъ

*) Една дружина бѣ въ състава на Варненския укрепенъ пунктъ.

фортъ № 4 — защитниците на който не бѣха обезпокоени отъ никого, защото срещу този фортъ не настѣпваха никакви наши части. Още една причина за задържката предъ фортъ № 5 бѣ и обстоятелството, че той бѣ слабо обстрелванъ отъ нашата артилерия; въ послѣствие, когато се заповѣда на нашата артилерия да смѣни позицията си, тя се нахвърли съ огъня си върху двата форта № № 4 и 5, подбодри прикованитѣ вериги и следъ кратко време тѣ се вдигатъ и въ 11 часътъ заематъ фортъ № 5.

в) Обща поддържка 47. п. полкъ — полк. Аврамовъ.

Задъ дветѣ бригадни колони по посока Денизлеръ — Дайдаръ фортъ № 6 следваше общия резервъ на к-ра на 4. пех. дивизия. (47. пех. полкъ). Той начена настѣплението си въ 8 ч. и къмъ 9 ч. бѣше стигналъ между с. с. Дайдаръ и Меше махле.

Тукъ на самото мѣсто к-ра на 4. пех. Преславска дивизия, изхождайки отъ идеята, че ако се отдаде пробива, въ което вече нѣмаше съмнение, бригадитѣ ще развиятъ успѣха си къмъ външнитѣ флангове, което ще отслаби връзката между тѣхъ, той заповѣда на к-ра на 47. пех. полкъ да настѣпи съ една дружина въ интервала между 1/4. и 3/4. бригади (източно отъ фортъ № 6).

Останалитѣ две дружини отъ общата поддържка продължиха настѣплението си и къмъ 14 ч., когато бѣха овладѣли тритѣ форта № № 5., 6., и 7. се разположиха при пжтъ до фортъ № 6, готови да осуетятъ всѣка изненада, предвидъ на това, че частитѣ се бѣха твърде много разстроили отъ понесенитѣ тежки загуби.

г) 1/1. бригада — полковникъ Недѣлковъ.

(фланговитѣ колони).

На тази бригада е дадено за обектъ фортъ № 8. Къмъ тоя фортъ бѣ насоченъ 1. пех. Софийски полкъ — полковникъ Лазаровъ Велизаръ.

На другия полкъ 6. пех. Търновски полкъ — полковникъ Червенаковъ бѣ даденъ обектъ междината между фортъ № № 8 и 9.

Точно въ 8 ч. и двата полка минаватъ въ решително настѣпление при съдействието на 4. артил. полкъ, който въ това време развива най-силния си огънь. Неприятелската артилерия респектирана отъ тая на бригадата отслабва своя огънь и полковетѣ къмъ 11:30 часътъ стигнаха: 1. пех. Софийски полкъ на 300 метра предъ фортъ № 8, а 6. пех. полкъ — на полето северо-западно отъ с. Антимово. На тая линия, обаче, противника приковава и двата полка съ си-

ленъ кръстосанъ артилерийски и картеченъ огънь. Тукъ отъ 11:30 часътъ до 12:30 ч. неприятелската артилерия отъ разни калибри разви максимална сила на огъня си. Къмъ това време 12:45 ч., обаче, артилерията на бригаата, заедно съ тежката артилерия на 4. пех. дивизия — съсредоточиха могъщъ огънь по фортъ № 8 и окопитъ. Тогава Софийци съ едно решително движение напредъ, съвмѣстно съ 4. дружина отъ 6. пех. Търновски полкъ и една дружина отъ Преславския полкъ, се нахвърлятъ на противника, преодоляватъ широкитъ изкуствени препятствия и въ 13:45 м. превзеха самия фортъ.

д) Колоната на майоръ Хамерщайнъ.

Действията на тази колона презъ този день не бѣха съгласувани съ тия на другитъ колони. Поради отдалечението и липса на органическа връзка съ 3./4. бригада, настѣпленieto на колоната закъснѣ. Въ послѣдствие се разбра, че заповѣдта за атаката е получена твърде късно 10 ч. Тази колона имаше за обектъ фортъ № 2. Частитъ отъ колоната тръгнаха къмъ 12 часътъ по обѣдъ и къмъ 13:30 ч. стигнаха на линията на с. Старо-село, а едва къмъ 17:30 ч. заеха фортъ № 2.

И така атакуванитъ фортове бѣха заети, както следва:

Фортъ № 6 — въ 10 ч. 30 м.

Фортъ № 5 — въ 11 часътъ.

Фортъ № 7 — въ 11 ч. 20 м.

Фортъ № 8 — въ 11 ч. 45 м.

Фортъ № 2 — въ 17 ч. 30 м.

3. Преследване къмъ втората отбранителна линия.

Къмъ 11 ч. 30 м. на 5. септемврий, веднага следъ пробива на фортовата линия на крепостта командира на 4. пех. Преславска дивизия генералъ Киселовъ даде заповѣдъ да се продължи атаката и разшири успѣха въ дълбочина на крепостта.

За целта той заповѣда: 1./4. бригада подкрепена съ една дружина отъ дивизионния резервъ да настѣпи право на северъ въ зоната между фортоветъ № 5 и 8.

3./4. бригада да заеме фортоветъ № 3 и 4 и настѣпи на северъ, като застане въ отстъпъ на 1./4. бригада.

1./1. бригада да настѣпи на северъ, да завладѣе цѣлия източенъ секторъ на крепостта и да охранява дѣсния флангъ на атакующитъ войски.

Тая заповѣдъ частитъ не можаха да я изпълнятъ, тъй като тѣ бѣха силно разстроени и разбъркани. Половината, а

нѣкѣде и $\frac{1}{4}$ отъ началническия персоналъ бѣше излѣзълъ отъ строя и трѣбваше да мине доста време докато се организиратъ частитъ и се поематъ отъ новитъ началствующи лица, още повече, че до 15—16 часътъ преднитъ части водѣха бой съ отстъпающия противникъ, докато последния се изтегли на втората отбранителна линия. Дотова време частъ отъ нашата артилерия успѣ да се настани на нови позиции и да подкрепи пехотата. Артилерията на противника въ това време се стараеше да укаже съпротива на настѣпващата пехота, като се мъчеше да даде време и възможност на разнебитенитъ негови части да се оттеглятъ и настанятъ на втора отбранителна линия. Артилерийския неприятелски огънь сега бѣше много точенъ и ефикасенъ, тъй като се стреляше по цели, разположени вътре въ крепостта на измѣрени и точно опредѣлени разстояния и пунктове. Само добре маскиранитъ окопи и входи, които кръстосваха вътрешността на крепостта, а така сѣщо и високитъ посѣви отъ мисир и бостани, можаха да предпазятъ частитъ отъ нови загуби. Да се продължи атаката и на втората отбранителна линия сѣщия день бѣше невъзможно. Следъ тая умора и разстройство на частитъ — нужно бѣ единъ отдохъ и на ново да се подготвятъ частитъ за друга атака. Последната се остави да се произведе на другия день — 6. септемврий. Действията следъ пладне се разиграха по-оживено предъ 3./4. бригада и предъ 1./1. бригада. Първата веднага следъ получаването на заповѣдта да завладѣе фортоветъ № 3 и 4 и да преследва противника отдѣли части и зае фортъ № 4, а къмъ 17 — 18 ч. зае и фортъ № 3. Бригадата на полковникъ Недѣлковъ къмъ 14 ч. сл. пл. насочи 6. пех. Търновски полкъ къмъ фортъ № 9 и въ 15 часътъ го зае, а следъ него къмъ 16 ч. зае и фортъ № 10. Тукъ, обаче, 6. пех. полкъ бѣ контраторакуванъ отъ ромънския 34. пех. полкъ, докаранъ на шлепове въ Тутраканъ. Тази контраторака Търновци своевременно откриватъ и отблъсватъ съ голѣми загуби за противника.

И така поради изложенитъ причини и настѣпването на нощта, атаката на втората отбранителна линия се отложи за 6. септемврий.

Частитъ заночуваха на около 2—3 клм. предъ втората отбранителна линия, като презъ цѣлата нощъ, въпрѣки силната умора, се правиха окопи и се вземаха мѣрки срещу възможнитъ изненади.

* * *

И така въ днешния день поставената отъ армията задача биде напълно достигната. Действията се започнаха въ 6:30 ч., а само четири часа по-късно фортовата линия бѣ пробита и фортъ № 6 бѣ въ наши рѣце. Следъ тоя часъ

съседните фортове постепенно падатъ и къмъ 18 ч. сжщия день ние бѣхме господари почти на $\frac{2}{3}$ отъ фортоветъ. До-вчерашниятъ страшилища: фортоветъ № № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 и 10 на 5. септемврий вечерята за насъ сж вече без-жизнени трупове и купища прѣстъ.

Въ този бой освенъ това бѣха пленени около 1000 души неранени неприятелски войници и взети 30 орджия, много картечници, бойни припаси, материяли и пр. Освенъ това загубитъ на противника въ убити и ранени бѣха грамадни.

Отъ разпита на пленниците се установи, че въ този бой сж взели участие 5 пех., 5 гаубични и 3 тежки арт. полкове, независимо отъ многобройнитъ куполни и тежки орджия, които съставляваха въоръжението на крепостта.

Тоя величавъ успѣхъ, обаче, се откупи съ чувствителни загуби отъ наша страна, а именно:

а) *Отъ частитъ на 4. пех. дивизия:*

убити: офицери	27	ранени: офицери	103	безъ вестъ	
войници	1005	войници	3918		210

Всичко излѣзли отъ строя 130 офицери и 5127 войници.

б) *Отъ 1/1 бригада:*

убити: офицери	5	ранени: офицери	26	безъ вестъ	
войници	189	войници	1004	войници	11

Всичко излѣзли отъ строя 31 офицери и 1204 войници.

в) *Отъ отряда на полковникъ Кауфманъ:*

германци убити: офицери	1	ранени: офицери	—
войници	4	войници	24
българи убити: офицери	—	ранени: офицери	2
войници	60	войници	319

Или всичко отъ германския отрядъ 2 офицери и 372 войника.

Или всичко отъ участвуващитъ въ атаката на 5. септемврий сж излѣзли отъ строя 162 души офицери и 6027 души войници.

Презъ сжщия день бѣха изстреляни:

Отъ 15 см. Д. 12 орджия	. . . . .	929	снаряда
" 15 см. Д. 15 "	. . . . .	482	"
" 12 см. Д. 28 "	. . . . .	677	"

Всичко: 2034 снаряди

Отъ 12 см. с. с. гаубица	. . . . .	952	"
" 12 см. н. с. с. "	. . . . .	399	"

Всичко: 1351 снаряди

Отъ 5. артилерийски полкъ	. . . . .	2606	"
" 15. " "	. . . . .	3797	"
" 4. " "	. . . . .	3375	"

Отъ германскитъ батареи нѣма сведение за изстреля-нитъ снаряди.

По обектитъ на 2. тежъкъ артил. полкъ и 3 гаубиченъ полкъ, а именно по фортоветъ № № 5., 6. и 7. указанитъ по-горе снаряди сж разпредѣлени така:

По фортъ № 7.

Отъ две 12 см. Д. 28 батареи	. . . . .	677	снаряди
" една 15 см. Д. 12 батарея	. . . . .	310	"
" една 15 см. Д. 15 "	. . . . .	478	"

Всичко: 1465 снаряди

По фортъ № 6.

Отъ две 12 см. Д. 12 с. с. батарея	. . . . .	952	"
" две 15 см. Д. 12 с. с. батарея	. . . . .	619	"

Всичко: 1576 снаряди

По фортъ № 5.

Отъ две 12 см. Д. 12 н. с. батарея	. . . . .	399	"

Или всичко по тритъ форта и окопитъ помежду тѣхъ бѣха изстрелени 3435 снаряди.

Оценка действията на атаката 5. септемврий.

Като по-крупни нарушения на тактически принципи, които не се спазиха при атаката на крепостта на 5. септемврий, имогатъ да се посочватъ следнитъ:

а) **Отъ пехотата.** 1. Вдигането ѝ въ атака не се предшествуваше отъ едно грижливо разузнаване; тя се задоволи само съ разузнаванията, извършени въ предшествующитъ дни, които не бѣха пълни и провѣрени на сутринята — 5. септемврий.

2. Не се отдадоха пълни заповѣди за боя отъ дружинни командири надолу, а нѣкои роти трѣгнаха безъ да получатъ и дадатъ и най-необходимитъ оперативни нареждания като: задачи, обекти, свѣрзки и др.

3. Частитъ не използваха артилерийската подготовка за настѣпление, когато фортовата линия бѣ пламнала въ облаци отъ димъ и прахъ и врага бѣ прикованъ въ своитъ окопи и скривалища, а се настѣпи въ неподходящъ моментъ, когато нашия артилерийски огънь отслабваше и намаляваше своята интензивность.

4. Настъпленieto бѣ стремително подтиквано отъ високъ духъ и желание за отмъщение, но му липсваше системностъ, взаимна поддръжка съ собствения си огънь и поддръжка по съседство.

5. Натиска отзадъ да се върви безогледно напредъ, като се заплашваха частитѣ, че която не върви напредъ ще се държи отговоренъ началника ѝ. Този натискъ безспорно изключваше всѣко системно напредване, защото правилното движение предполага редовни спирания, а последнитѣ се забраняваха. Възприетия въ случая начинъ на действие тласна цѣлiятъ механизъмъ на бойнитѣ редове на частитѣ напредъ, слѣ ги въ една линия и ги остави безъ всѣкакви поддръжки. И когато неизбѣжни причини, а именно: здраво заседнали въ окопитѣ си противникъ и непожтнатитѣ изкуствени препятствия се изпрѣчиха предъ атакующитѣ, тѣ се поставиха въ много тежко и почти безисходно положение.

6. Настъпването по цѣли взводове въ прави геометрически линии, по силата на предписанията на тогавашния правилникъ, който препорѣчваше настъпление съ цѣли взводове, а като изключение съ полувзводове и отдѣления, бѣ сжщо така единъ пакостенъ и нерационаленъ начинъ за движение въ сферата на картечния и пушеченъ огънь.

7. Частитѣ не се спрѣха на предупредни позиции и на ударни (шурмови), а се спрѣха предъ изкуствениятъ препятствия подъ убийствения огънь на противника.

8. Като послѣствие отъ гореизброенитѣ грѣшки, произлѣзе: а) изгървяване на частитѣ изъ ржце и размѣсването имъ съ чужди части.

б) Разстройство при удара на ножъ, а още по-голѣмо и следъ самия ударъ при заемане на фортовия поясъ.

Това разстройство следъ удара бѣ толкова голѣмо, че една контръатака отъ страна на врага въ по-едъръ мащабъ, ако не би била катастрофална, щѣше да компрометира действията ни.

б) Отъ артилерията. Не се спази принципа да се масираватъ достатъчно огневи срѣдства, а най-вече цѣлата тежка артилерия на избрания за пробивъ участъкъ.

Това се вижда ясно отъ даденитѣ на артилерията обекти, а именно:

По фортъ № 7 — по двѣтѣ му страни се налага огъня на две дълги батареи (12 Д. 28); една гаубична 15 см. Д. 12 и една 15 см. Д. 15 гаубична батарея.

По фортъ № 6 по двѣтѣ му страни се налага огъня на две гаубични батареи 12 см. Д. 28; две гаубични батареи 15 см. Д. 12 и една 15 см. Д. 30 батарея.

По фортъ № 5 — по двѣтѣ му страни две гаубични батареи 12 см. Д. 12 н. с. с.

Разхвърляне на огъня на единъ такъвъ широкъ фронтъ, около 3 км. не можеше да произведе ония разрушения на фортоветѣ и изкуствениятъ препятствия, каквито бѣха нуждни да се направятъ при атаката на една крепостъ. Тая зона, дадена за обектъ на артилерията при единъ полски позиционенъ бой ще бже достатъчно наситена съ траектории, за да се подготви атаката, но въ дадения случай — не.

Като се прибави къмъ широкия фронтъ, даденъ на артилерията и недостатъчното количество снаряди, изстреляни по тѣзи обекти става ясно, че задачитѣ на артилерията не сж били правилно поставени.

За потвърждение на току-що казаното ето що ни гозорятъ цифритѣ: за подготовката на атаката на 5. септемврий при Тутраканъ се изразходваха около 16,000 снаряди, а за едно патрулно нападение на южния фронтъ въ участъка на 5. пех. дивизия на 20. срещу 21. юний 1917. год. само нашата артилерия безъ съюзнишката е изстреляла 16,080 снаряда. За отбиването на едно патрулно нападение артилерията на сжщата дивизия е изстреляла други 28,520 снаряди. Така че за едно наше патрулно нападение и за отблъсване на едно неприятелско такова сж изстреляни 47,625 снаряди отъ различенъ калибъръ, съставляващи три пжти повече отколкото сж изстреляни при атаката на Тутраканъ (извлѣчение отъ книгата на генералъ Славчевъ „Действие на артилерията и пр.“).

Това сравнение красноречиво потвърждава недостатъчната артилерийска подготовка, извършена при атаката на 5. септемврий. Отъ страна на атаката се направи едно надценяване на могществото на артилерията, а се подцениха фортификационнитѣ сили на крепостъта. Иначе не може да се обясни, защо подготовката се извърши за 35—40 минути, безъ да успѣятъ много наши батареи да изстрелятъ дори половината отъ своитѣ снаряди.

2. Пренасянето огъня въ тила на крепостъта сжщо така се извърши преждевременно. Наистина въ заповѣдта № 1 на к-ра на 4. дивизия е казано; че когато пехотата стигне на 200—300 крачки до фортовия поясъ да спре, за да се пренесе огъня въ тила на крепостъта, обаче, това пренасяне бѣ, споредъ насъ, преждевременно и фатално, защото отъ момента на пренасяне огъня до влизане на пехотата въ фортовия поясъ, тя бѣ изложена дълго време предъ унищожаваниятъ най-действителенъ огънь на близкострѣлнитѣ противникови огневи срѣдства и тя понесе тежки загуби. Тукъ противниковитѣ пехотни оржжия (пушки, картечници, бомбохвъргачки) стреляха отъ упоръ.

Колко лесно щеше да се изтъргне тая голѣма победа, ако пехотата нахлуеше въ окопитѣ на крепостта почти едновременно съ последнитѣ снаряди на полскитѣ батареи. Ясно е, че при действията на артилерията и пехотата въ този бой нѣмаше онова взаимодействие и съчетание на огньоветѣ, което да направи подготовката пълна и се улеснише атаката на пехотата.

На днешенъ езикъ казано липсваше единъ планъ, който да не дадѣше възможностъ на врага до края на боя да вдигне глава. Макаръ че по онова време идеята за организация на огневи планове бѣ въ своя зародишъ, все, обаче здравия смисълъ и поуки, които имахме отъ действията на артилерията подъ Одринъ въ 1913. г. и тия отъ Голѣмата война презъ 1915 г., трѣбваше да ни подтикнатъ къмъ нейното по-правилно използване.

Споредъ насъ, понеже разполагаемото количество тежка и полска артилерии по своята малочисленостъ не бѣ въ състояние да изпълни ония задачи, които ѝ се поставиха отъ кра на 4. дивизия въ заповѣдта № 1, налагаше се действията ѝ да бждатъ съобразни съ основната идея, вложена въ плана на атаката, т. е. налагаше се едно маневриране съ огъня ѝ, като се масираше по участъка, на който трѣбваше да се направи пробива и само следъ овладяването му да се пренесѣше изцѣло или въ по-голѣмата си частъ, по съседнитѣ участъци на фортовия поясъ.

Ако бѣ усвоенъ този начинъ на действие победата при Тутраканъ щеше да се изтъргне по-лесно, отколкото ние я постигнахме съ нашитѣ действия, при които се дадоха толкова жертви.

„Не е победа оная победа, бѣ казалъ Цезъръ, която сме добили съ цената на голѣми жертви“.

Даденитѣ прекомѣрно голѣми загуби презъ този день отъ всички наши части съ изключение на отряда на майоръ Хамерщайнъ, се дължатъ главно на недостатъчната артилерийска подготовка, защото както и другаде се спомена, не можеше да се държатъ подъ огънь участъцитѣ на три бригади и да се обезпечи настѣплението на пехотнитѣ полкове съ тая артилерия, съ която се разполагаше. Ако за артилерийското съдействие се усвоеше начина, изложенъ по-горе също и за напредване на пехотата на етапи, то пѣтя на пехотнитѣ полкове щеше да бжде разчистенъ и нѣмаше да се стигне до положението пехотата сама съ лопати и голи ржѣе да срива теленитѣ заграждения подъ убийствения картеченъ и пушеченъ огънь на врага отъ 50—60 крачки.

Въ техническо отношение огъня на нашата артилерия бѣ отличенъ: точенъ, измѣренъ, спокоенъ, подвиженъ при промѣнитѣ на цѣлитѣ. По всичко личеше, че той се намира въ ржцетѣ на изпитани, просвѣтени и смѣли артилериисти.

Каква разлика между действията на нашата артилерия и оная на отбраната. До като огъня на нашата артилерия се характеризираше съ своята точностъ, спокойствие и смѣлостъ, тая на отбраната се характеризираше съ своята разхвърленостъ, безсистемностъ и уплаха.

Споредъ съвременитѣ схващания за водене на боя действията на частитѣ трѣбваше да се изразятъ въ следния начинъ :

а) Най-грижливо пехотно разузнаване за подстѣпнитѣ и изучаване обектитѣ, дадени за заемане отъ всѣка частъ до рота включително. Това трѣбваше да се извършеше на 5. септември на разсѣмване.

б) Даване оперативни заповѣди за всѣка отдѣлна частъ до взводъ включително съдържащи: 1) задачи и зони (посоки) — за всички части до взводъ включително. 2) Последователни обекти и линии за достигане. Тукъ обезателно трѣбваше да се дадатъ линиитѣ за достигане на 3./4. бригада за бойната ѝ частъ — 19. пех. полкъ висотата северно отъ с. Дайдъръ.

За 1./4. бригада — 31. и 7. пех. полкове линията на височинитѣ източно отъ с. Дайдъръ между чешмата и к. 59.

За 1./1 бригада височинитѣ ю.-западно отъ с. Антимово (Антимовски висоти). Тия линии трѣбваше да бждатъ и предупредителни позиции.

3. Отъ линията северно отъ с. Дайдъръ, която трѣбваше да бжде и предупредителна за 19. пех. полкъ да се развиеше най-силенъ огънь отъ цѣлата артилерия и пехотни оржжия по фортове № 5 и 6, гдето е пункта на главния ударъ и следъ пълната подготовка — 19. пех. полкъ да заеме тѣзи фортове.

1./4. бригада — 31. и 7. пех. полкове съ пренасяне на артилерийския огънь по тѣхнитѣ обекти, да продължатъ атаката напредъ и да заематъ своитѣ обекти, втори следъ 19. пех. полкъ; и най-после трѣбваше да дойде реда на 1./1 бригада и на отряда на майоръ Хамерщайнъ, за да заематъ последователно своитѣ обекти съгласно заповѣдъ № 1. Овладяване обектитѣ трѣбваше да става следъ като артилерийския огънь ги е подготвилъ за заемане.

Свързки: а) Съ съседитѣ въ лѣво и дѣсно.

б) Свързка съ артилерията, где и до кога ще стреля. Коя група, кой полкъ ще подкрепя, по кой сигналъ ще се прекрати и пренесе огъня и кой ще го подаде.

в) Устройството на телефонни и др. връзки—донесения.

г) Устройството на ракетна сигнализация за настѣплението отъ изходната позиция и отъ линията на спиранията.

д) Сигнали за обозначаване линията на достигане отъ нашата пехота.

е) Сигнали за съсредоточаване на огъня по известни пунктове, а така също и за пренасянето му по съседните пунктове.

5. Мѣстата на бойния обозъ и снабдителните пунктове.

6. Мѣста на превързочните пунктове.

7. Тилна позиция при евентуаленъ неуспѣхъ — да се знае само отъ голѣмия началникъ. Тя трѣбваше да бѣде на линията на с. с. Меше махле—Денизлеръ—Бѣлица и да се възложи на частитѣ отъ дивизионния резервъ да я укрепятъ.

8. Тръгването на полковетѣ напредъ, трѣбваше да стане въ опредѣления часъ, и то следъ като всѣки н-къ е успѣлъ да даде пълни и изчерпателни заповѣди за боя, а всѣка една частъ до взводъ вкл.—е успѣла да види своя обектъ и пжтъ на движението на самото мѣсто, не по картата.

Изчерпателните заповѣди въ дадения случай се налагаха, защото характера на боя — неговата скоротечностъ, характера на мѣстността, нейната равнинностъ подсказаха, че допълнителните заповѣди и корекции презъ траенето на боя нѣмаше да могатъ да се дадатъ.

9. Настѣпването на пехотните полкове трѣбваше да стане веднага съ откриването на артилерийския огънь на поражение, а не следъ утихването на артилерийския огънь и когато врага се съвзе и успокои.

10. Настѣплението на пехотата трѣбваше да става групово. Настѣплението на цели взводни и ротни вериги и на всички елементи отъ бойния редъ, едновременно, бѣ груба грѣшка, която бѣ въ пълно противоречие съ принципа за взаимодействие.

11. Частитѣ трѣбваше да спратъ на предупредителната позиция на висотитѣ, находящи се на 400—500 крачки южно отъ фортовата линия, пунктоветѣ, които по-горе се описаха и настѣплението отъ нея трѣбваше да стане подъ прикритието на мощния артилерийски огънь, за което артилерията обезателно трѣбваше да знае коя линия ще послужи за предупредителна позиция.

12. Нахлуването трѣбваше да стане едновременно съ последните снаряди на полскитѣ батареи, които се намираха въ участѣитѣ на пехотните полкове, като, разбира се, тежката и полска артилерия трѣбваше предварително да отворятъ проходи.

13. При произвеждане на удара вследствие на многосилния огънь и непожтнатитѣ изкуствени препятствия се внесе голѣмо разстройство въ частитѣ, ето защо, за да се турѣше край на това разстройство, наложително бѣ присѣ-

ствието на всички по-голѣми началници, понеже частитѣ представляваха смѣсица отъ разни полкове.

Необикновения бой налага и необикновенъ героизмъ и лично присѣствие на голѣмъ началникъ, който съ своя авторитетъ да може да обедини по-нататѣшните действия.

14. Задъ всѣки пехотенъ полкъ трѣбваше да следватъ и придружаващи батареи, които следъ заемаването на фортовия поясъ да откриятъ огънь и възстановятъ послабления моралъ и засилятъ нападателната мощъ на пехотата.

Макаръ че грѣшките, направени при действието на 5. септемврий отъ пехотата, не доведоха до неуспѣхъ, тѣ спомогнаха значително да се понизи морала, който при голѣмото намаление на личния съставъ зле се отрази на последующитѣ неуспѣшни боеве при Кокарджа и Кубадинъ, които бѣха неизбежна последица отъ изкупения съ тежки загуби — Тутракански бой.

15. Следъ падането на фортовата линия нѣ се предприе едно енергично преследване по собствената инициатива на малкитѣ началници, а се чакаше заповѣдъ отгоре. Истина, че умората на войскитѣ и понесенитѣ загуби, бѣха сковали частитѣ на достигнатитѣ обекти, обаче, ако малки и голѣми водачи бѣха застанали начело на своитѣ части и продължиха порива на настѣплението въ дълбочина на крепостта, то упорството на врага срещу 1./1. пех. бригада щѣше да бѣде сломено съ появяване на войскитѣ отъ центъра въ тѣхния тилъ и флангъ и въ такъвъ случай едва ли би му се дало възможностъ да се спре и организира на втората отбранителна линия и да се водятъ нови боеве на 6. септемврий и най-важното, нѣмаше да се излага операцията на рискъ. Не трѣбваше да се позволи на противника да излѣзе вънъ отъ сферата на огневото действие на нашитѣ пехотни части, Контакта трѣбваше да се поддържа презъ всичкото време съ него и да не му се даде възможностъ — да се изплъзне отъ ржцетѣ на нашитѣ части.

16. Изгубения на 5. септемврий контактъ съ противника не можа да се възстанови не само презъ нощта, но и късно на другия день 6. септемврий. Благодарение на това и частитѣ на 5. срещу 6. заночуваха на достигнатитѣ позиции при една неизвестностъ за положението на врага.

Достигнатия на 5. септемврий успѣхъ трѣбваше да се осигури презъ нощта, като се издигнаха окопи, обѣрнати срещу втората отбранителна линия на противника. Само по този начинъ частитѣ щѣха да се затвърдятъ здраво на достигнатата линия. Това не се направи отъ всички части. Имаше части, които до настѣпването на нощта се събираха и организираха и чакъ когато настѣпи непрогледната тъмнина, се поведоха да заематъ линията на охранението си.

Охранението се зае безъ никакво разузнаване направено отъ презъ деня. А като следствие на това, наложи се късно презъ нощта мѣстене на частитѣ на лѣво и дѣсно и много части останаха да почиватъ при едно много неблагоприятно положение, охранявани съвсемъ на близки разстояния отъ своитѣ постове. Ако бѣ се спазилъ препорѣчания отъ тактиката принципъ — да не се прекъсва въ никакъвъ случай контакта съ противника и още въ свѣтло бѣ се разузнало и опредѣлѣше, както линията на охранението, така и линията на съпротивлението, то нощуването на частитѣ нѣмаше да стане при такива неблагоприятни условия и при рискъ на неприятелска контѣратата, която можеше да внесе паника и изгубване на придобития съ такива усилия и жертви резултатъ.

Оценка действията на отбраната на 5. септемврий.

По-горе се видѣ, че основната идея на командующия III ромънска армия генералъ Асланъ, бѣ до пристигането на руската армия, крепостта да се отбранява съ своитѣ сѣдства, а впоследствие, когато пристигнатъ рускитѣ корпуси, да се настѣпи и заеме четверождѣльника — Русе—Варна—Шуменъ — идея отлична по замисѣлъ, обаче, реализирането ѝ неосигурено.

1. Самото съсѣдоточаване на войскитѣ отъ III ромънска армия бѣ въ пѣлно противоречие съ единъ много важенъ принципъ, принципа за съсѣдоточаване на силитѣ, защото частитѣ бѣха разхвърлени на фронтъ 100 клм. и дѣлбочина 112—120 клм., а именно:

а) Тутраканъ (17 дивизия) — Силистра (9 дивизия) разстояние 54 клм.;

б) Тутраканъ—Добричъ (19 дивизия) — 112 клм.;

в) Тутраканъ—Кубадинъ (руски корпусъ) — 120 клм.

При това разхвърлено положение на частитѣ безъ всѣка идейна группировка и дума не може да става за успѣшно изпълнение на задачата отъ войскитѣ на крепостта. И действително, грубо потѣпкиания и игнориранъ отъ командующия III ромънска армия принципъ на съсѣдоточение силитѣ, при което не се дѣржало точна смѣтка, за времето и пространството, не закѣснѣ да даде своитѣ лоши резултати. Още на 5. септемврий сл. пл. генералъ Асланъ даваше заповѣдъ, следъ заповѣдъ да се тѣргне на помощъ на крепостта, обаче, нито войскитѣ на генералъ Басарабеску отъ Силистра, нито руския корпусъ на генералъ Зайончковски отъ Кубадинъ, нито армейскитѣ резерви отъ Букурещъ можеха да се явятъ на време и спасятъ положението. Командующия III ромънска армия не трѣбваше да чака падането на фортовата линия на

крепостта и тогава да дава заповѣдъ да се тѣргне на помощъ, а той трѣбваше да бѣде предвидливъ и овреме да привлѣче достатѣчно сили и сѣдства на застрашенитѣ пунктове на крепостта.

2. Друга фатална грѣшка, която докара погрома на крепостта, бѣ неспособността на коменданта да организира отбраната и неговата престѣпна пасивностъ отъ началото и до края на боя.

3. Слабитѣ и незначителни действия на предпозиционната мѣстностъ на крепостта и нерешителнитѣ действия на 5. септемврий сл. пл.

4. Други важни причини, които докараха бѣрзото падане на фортовата линия е бездействието на I и II сектори и тѣхната мекушавостъ, слаба воля и липса най-малката упоритостъ и стойкостъ.

Началника на I секторъ, който отбраняваше съ 36. и 40. пех. полкове западния секторъ, макаръ че имаше предъ себе си слабитѣ войски на майоръ Хамерщайнъ и можеше да ги задѣржи дѣлго време съ частъ отъ своитѣ сили, а съ останалитѣ да се яви на помощъ на н-ка на II секторъ, който издѣржаше напора на цѣлата 4. дивизия, не само не стори това, но и самъ къмъ обѣдъ 5. септемврий, отстѣпи. Сѣщо нѣщо стори и началника на III секторъ.

Ромънскиятъ войникъ, макаръ, като войникъ и да носи всичкитѣ слабости на племето си т. е. не е изобщо храбъръ, упоритъ и издѣржливъ, обаче, поставенъ въ здрави рѣце, воденъ отъ упорити и тѣврди началници е готовъ да се самопожертвува.

Това ни показаха войскитѣ на II секторъ (полковникъ Димитреску), които издѣржаха дѣлго напора на 4. пех. дивизия и дадоха 3,000 войника и 46 офицери убити и ранени на 5. септемврий.

Вечеръта на 5. септемврий на коменданта на крепостта пристигнаха значителни подкрепления отъ Букурещъ; при вечеръ тия подкрепления можаха да се организиратъ, да се ориентиратъ, и подготвятъ за нощна контѣратата срещу нашитѣ изморени и не организирани на здрави позиции части. Ако генералъ Тодореску бѣ предприелъ такова нападение, той можеше да разчита на сигуренъ успѣхъ, още повече, че имаше да действува въ крепостта на мѣстностъ известна и проучена отъ неговитѣ войски. Единъ успѣхъ презъ нощта дори и частиченъ, щѣше да възвѣрне духа на бититѣ негови части и на 6. септемврий, подкрепени съ новопристигналитѣ полкове тѣ можаха да внесатъ коренно измѣнение на обстановката.

XVIII. Действията на 6. септемврий.

Атаката и отбраната на II отбранителна линия.

За атаката на втората отбранителна линия още през нощта на 5. септемврий командира на 4. дивизия отдаде оперативна заповѣдъ № 2., съ която се заповѣдваше настѣплението да продължи на другия денъ — 6. септемврий, 6 часътъ. Да се атакува противника на заетитѣ позиции и се притисне и отхвърли къмъ Дунава. Противника презъ тая нощъ получи три полка подкрепление. Още презъ нощта независимо отъ мѣрките, които се взеха отъ наша страна за обезпечаване отъ всѣка изненада — на артилерията се заповѣда още същата нощъ да се инсталира на новитѣ си позиции, като тежките батареи 12 см. и 15 см. заематъ позиция северно отъ фортъ № 6. Тия батареи трѣбваше да бждатъ готови и най-късно въ 9 часътъ да откриятъ огънь.

Точно въ 6 ч. частитѣ продължиха настѣплението си, както следва:

а) 1./4. пех. бригада.

И двата полка 7. и 31., усилен съ една дружина отъ 47. пех. полкъ, точно въ 6 ч. продължиха движението на северъ срещу втората отбранителна линия. Противника постепенно бѣ изтласкванъ на северъ. Къмъ 9 ч. дружинитѣ навлѣзоха въ гората „Бобла“, която е 3 клм. южно отъ гр. Тутраканъ. Тукъ тѣ бѣха посрещнати отъ силния картеченъ и пушеченъ огънь на противника, който бѣ устроилъ засади и покачилъ картечници по дърветата.

Поради прибързаното настѣпление на пехотата напредъ, частитѣ нахлуха въ гората безъ артилерийска подготовка, вследствие, на което упорития противникъ трѣбваше да бжде изхвърленъ съ ножове отъ лѣса. Веднѣжъ нашитѣ части навлѣзли въ гората, късно бѣ вече да се иска артилерийско съдействие, ето защо противника бѣ атакуванъ само съ пехота, чиито действия се изразиха изключително въ ударъ съ ножъ.

Когато нашитѣ части изчистиха противника отъ гората и започна дебуширането изъ нея, срещу втората линия окопи, които се намираха на $\frac{1}{2}$ до 1 клм. северно отъ изхода отъ крайнината на гората, частитѣ бѣха посрещнати наново отъ силенъ картеченъ и пушеченъ огънь, а неприятелската артилерия, разположена задъ северния и източния склонове на гребена, гдето е разположенъ града, откри преграденъ огънь по цѣлото протежение на пътя на движението и цѣла огнева стена се образува между нашитѣ части и противника. Движението по-нататъкъ стана невъзможно. Нужно

бѣ да се неутрализира или намали силата на неприятелския артилерийски огънь, за да се продължи настѣплението. Ето защо изкараха се батареи напредъ, а нѣкои се мъкнѣха отъ пехотата на рѣце и се вкарваха почти въ първата линия на бойния редъ. Огъня на нашата артилерия, откритъ отъ близки разстояния даде очакванитѣ резултати. Неприятелската артилерия полка лека намали своята сила и най-после започна да замлъква. Окуражена пехотата съ гърмогласното „ура“ наново атакува тая линия на неприятелскитѣ окопи и се настани на широкото плато, откъдето се откриха казармитѣ и желания градъ. Въ това време противника бѣ въ паническо бѣгство за къмъ града. Не следъ много време предъ 1./4. бригада се яви и ромънския парламентьоръ съ писмено предложение отъ командувачия ромънскитѣ войски, че се предава безусловно, съ всичкитѣ си части. Докато стигне, обаче, това писмо до командира на 4. пех. дивизия и се даде заповѣдъ за преустановяване на военнитѣ действия, нашитѣ войски съ бой влѣзоха въ града.

б) 3./4. бригада.

И нейнитѣ полкове започнаха настѣплението си точно въ 6 ч. Несгодитѣ за настѣплението на тая бригада бѣха сѣщо много голѣми. Частитѣ отъ нея трѣбваше да преминатъ презъ срѣдата на гората „Бобла“, която бѣ подъ най-действителенъ неприятелски артилерийски огънь, а изходитѣ ѝ подъ страшенъ картеченъ и пушеченъ огънь. Отъ своя страна и бригадата не можа да използва своята артилерия по липса на открити пространства и наблюдение. По тия причини пехотата и тукъ трѣбваше да се осланя само на своитѣ сили. Следъ седемчасово непрекъснато движение подъ неприятелския огънь и съпротива на неприятелскитѣ засади, устройвани на всѣка крачка, частитѣ на тая бригада успѣха да очистятъ гората и къмъ 16 часа атакуваха противника на втората му отбранителна линия и го обърнаха въ бѣгство къмъ казармитѣ и града.

в) 1./1. бригада.

Тая бригада въ 6 часа продължи настѣплението съ цѣлия си боенъ редъ. Къмъ 6:30 часа, обаче, по фронта на 6. пех. полкъ изведнѣжъ бѣ открита честа пушечна и картечна стелба. Нѣколко неприятелски роти неочаквано се понесоха напредъ къмъ фланга на полка и стигнаха на 100 крачки до фланговата 2. рота. Командирътъ на последната бързо атакува противника, обаче, бѣ смъртно раненъ и не успѣ да го отблъсне. Къмъ 7:30 часа дѣсния флангъ на полка бѣ обхванатъ съвсемъ и почна да се огъва назадъ. Виждайки опасността, на която е изложенъ фланга, командира

на съседния 1. пех. полкъ изпрати една рота, която подпомогната и отъ огъня на една наша батарея, спрѣ противника и го приковава на едно мѣсто. Въ време на тази контъратака противникътъ се опита да се измъкне по брѣга на Дунава къмъ Силистра, но благодарение на добре организираното наше наблюдение и охрана на фланга, тая колона бѣ навреме забелязана и повърната обратно въ Тутраканъ.

Къмъ 9:50 часа командирътъ на бригадата поднови общото настѣпление. Двата полка трѣгнаха отново въ вихрена атака по съвсемъ откритата мѣстность, обсипвани отъ картечния и артилерийски огънь отъ посока на града. Частитѣ почнаха да тѣрпятъ голѣми загуби и бѣха принудени да се спиратъ и настѣпватъ групово. Особено силно съпротивление срещнаха двата полка, когато стигнаха на линията на кантона на шосето, 4 клм. южно отъ града — по пѣтя Тутраканъ — Саржъолъ. Боя на тая линия се затегна, защото 1. пех. полкъ бѣ силно фланкиранъ откъмъ лѣвия си флангъ — интервала между него и 7. пех. полкъ. Командирътъ на бригадата, за да засили разтегнатия широкъ фронтъ и за да внесе нова мощъ на частитѣ си — поиска единъ полкъ подкрепление отъ 3./1. бригада — нахождяща се източно отъ Тутраканъ, по посока на Силистра. Искания полкъ, обаче, не се изпрати, понеже тая бригада бѣ ангажирана въ бой съ една ромънска бригада, настѣпила отъ Силистра. 3./1. бригада съ 41. пех. полкъ изигра този день сѣдбоносна роля за Тутраканската операция.

Този полкъ се бѣ ангажиралъ въ жестокъ бой съ 19. ромънска бригада (23. и 63. полкове) на линията на селата Сарсанларъ — Кемалкьой, гдето неприятелската бригада бѣ бита и повърната въ паническо бѣгство обратно по шосето Арабаджиларъ — Силистра.

Времето минаваше, противника упорствуваше, а изгледитѣ да се подновятъ контъратакитѣ отъ страна на противника бѣха повече отъ вѣроятни.

Ето защо, преценявайки тежкото положение, при което бѣ поставена бригадата, командирътъ на последната даде заповѣдъ на 1. и 6. пех. полкове да подновятъ атаката.

Софийци и Търновци, поведени отъ тѣхнитѣ командири, и подъ ефикасната поддръжка на току що пристигналото въ галопъ едно артилерийско отдѣление, скочиха наново въ атака и настигнаха противника на 300—400 крачки — атакуваха го и обърнаха въ бѣгство въ западна посока, къмъ града.

Фланговитѣ роти отъ 6. пех. полкъ се надвесиха надъ Дунава и откриха огънь по лодкитѣ и саловетѣ на товарящитѣ се за прехвърлянето имъ на лѣвия брѣгъ войници и имъ пресѣкоха пѣтя.

По тоя начинъ и последния опитъ на врага да спаси положението си при Тутраканъ — пропадна безвъзвратно.

г) Колоната на майоръ Хамерщайнъ.

Тазя колона и тоя день е останала много назадъ въ сравнение съ другитѣ. За това ѝ бѣ заповѣдано телеграфически да настѣпи по-смѣло, да се овладѣе фортъ № 1 и се подготви за завладяването и на фортъ „Сакаръ-аланъ“ — северно отъ фортъ № 1.

Въ подробности настѣплението на колоната бѣ извършено така:

На разсѣмване въ 6 ч. колоната бѣ на линията на фортъ № 2 — „Калимокъ“.

Настѣплението започна съ получаването на оперативната заповѣдъ, като връзката съ 3./4. бригада (48. пех. полкъ) навреме бѣ възстановена.

Колоната въ 8.30 ч. зае укрепената висота 5 клм. западно отъ града.

Къмъ 16:30 ч. колоната овладѣ форта № 1, с. Калимокъ и форта „Сакаръ-Аланъ“ и съ това достига дадения ѝ обектъ.

* * *

И така къмъ 16—17 ч. втората неприятелска отбранителна линия бѣ сломена и противника прогоненъ, а нашитѣ части победоносно и по петитѣ му го преследваха и стигнаха въ града.

Невъобразима паника царѣше навсѣкжде — орждия, коне всичко изоставено и разхвърляно — явенъ признакъ на безумно бѣгство. Ранени хора и коне, прѣснати по всички посоки, блуждаеха като зашеметени и тѣрсѣха убѣжище.

И така, на смѣркване на 6. септемврий войскитѣ, действующи срещу Тутраканската крепостъ завършиха най-блѣскаво възложената имъ задача.

Къмъ 17:30 ч. сѣщия день ромънитѣ опитаха да подобрятъ участъта си, като заявиха, че се предаватъ безусловно, обаче, това предложение въ никакъвъ случай не можеше да спре буйния напоръ на нашитѣ войски. Предложението бѣ направено отъ полковникъ Марашеску, защото титулярния комендантъ на крепостъта генералъ Тодореску бѣ избѣгалъ съ мониторъ на другия брѣгъ.

По такъвъ начинъ се завърши окончателно Тутраканския бой по-блестяще, отколкото се очакваше. Поради отсъствието на мостъ презъ Дунава, което ние не подозирахме, цѣлия гарнизонъ на крепостъта и всичкото ѝ въоръжение, бойни припаси и складове паднаха въ наши рѣце. Успѣли бѣха да се пренесатъ на лѣвия брѣгъ съ единственото катерче, което сѣ имали на разположение, само комендантъ на крепостъта генералъ Тодореску и нѣколко ранени

офицери. Взеитъ пленници и трофеи, поради бързото напусчане на Тутраканъ и отправянето ни за втората крепостъ — Силистра не можеха да се прочетатъ. До вечерята бѣха преброени 400 души неранени офицери, между които 3 бригадни командири, 8 командири на полкове, 21,000 неранени войници, 2 знамена, повече отъ 100 орждия, между които и 2 отъ нашитъ пленени презъ 1913. г. при гр. Фердинандъ

Отъ това, което на бойното поле се виждаше, личеше, че загубитѣ на ромънитѣ въ убити и ранени сж колосални. Вънъ отъ това много войници въ паническото си бѣгство къмъ Дунава, бѣха намѣрили смъртта си въ неговитѣ води особено тия, които нашата артилерия бѣ заварила въ движение съ разни лодки и салове.

Наши зағуби на 6 септемвриЙ.

4. ДИВИЗИЯ:

убити: офицери — 2   офицери — 10 безъ вѣсть
войници — 65   ранени: войници — 264 13 войника
Всичко излѣзли отъ строя 12 офицери и 342 войници.

Отъ 1./1. бригада.

убити: офицери — 2   офицери — 9 безъ вѣсть
войници — 63   ранени: войници — 368 20 войника.
Всичко излѣзли отъ строя 11 офицери и 438 войника.

Отъ отряда на майоръ Хамерицайнъ.

Отъ германскитѣ части убити войници 2, ранени 5.
Отъ българскитѣ войски убити войници 46, ранени 218.
Всичко отъ отряда излѣзли отъ строя 270 войника.

Или отъ всички участвуващи въ атаката на днешно число войски, сж излязли отъ строя 23 офицери и 1112 войника.

Изстреляни снаряди.

Отъ 5. артил. полкъ	1,511	снаряди
Отъ 15. " " " " " "	920	"
Отъ 9. гауб. полкъ 12 см. Д. 12 с.с.	55	"
Отъ 4. артиллерийски полкъ . . .	3,114	"

Всичко 6,600 снаряди

Изстрелянитѣ снаряди отъ германскитѣ батареи, не сж известни.

✱   ✱   ✱

И така на нашите храбърци бяха нужни само два дни, за да завършат това голѐмо дѐло, каквото е овладѐването на модерните Тутракански предмостови укрепления, най-голѐ-

мата упора на ромънитъ при решаването въпроса за войната съ насъ. Две годишния трудъ на нашия съседъ, грамаднитъ парични и др. материални жертви, които бѣха направени, за да се създаде тази първоразрядна крепостъ съ цель опирайки на нея гърба си да реализира своя планъ, рухна само въ продължение на два дена. Счупенъ бѣ желѣзния обрачъ, на който нашия северенъ съседъ възлагаше несравнено по-голѣми надежди, отколкото на живата сила.

До колко врага е хранил надеждата въ силата на непревзимаемостта на крепостта се вижда от това, че той я считалъ абсолютно непревзимаема. Иначе необяснима е какъ той не бѣ се погрижилъ да остави една отворена за гарнизона врата — мостъ на Дунава — за да спаси разбитата си армия.

Тоя успѣхъ на Преславци и Софийци, освенъ че узѣмча челата имъ съ вѣчна слава, но най-важното изкара отъ редоветъ на противника една 45 хилядна армия, съ която облекчи много, по-нататъшнитѣ наши действия. Тоя грамаденъ успѣхъ, ако и изкупенъ съ скъпи жертви, повдигна твърде високо морала на нашитѣ части и обратно — понизи твърде много духътъ въ неприятелскитѣ редове.

Споредъ сведенията, добити по-късно отъ пленниците и трофеитѣ, взети при Тутраканъ следъ окончателното имъ привеждане въ известностъ се установи: въ пленъ взети 450 офицери, 28,000 войника не ранени, 151 орджия, грамадни количества пушки, материали, складове съ бойни припаси и храна, множество коне и пр.

Нашииъ загуби презъ двата дена бѣха.

Убити и ранени 199 офицери, 11 офицерски кандидати и 7,806 войници българи и 2 офицера и 33 войника германци. Изстреляни снаряди 18,763.

* * *

Оценка на действията на 6. септември.

А. На атаката.

При действията на 6. септември бѣ нарушенъ единъ важенъ тактически принципъ, а именно — подържането на контактъ съ противника. Впрочемъ, както и по-горе се спомена, този контактъ се изгуби още на 5. септември привечеръ и не можа да се възстанови до късно на другия день — 6. септември, като резултатъ отъ това произлѣзе:

1. Даде се заповѣдь за настѣпление безъ да се знае кѣде е противника;

2. Не се определяха обекти, не се дадоха добри посоки (зони) за действие. Изобщо действителта се изрази в днес.

шаблонно настъпление, което имаше за целъ да се търси противника и бие, гдето се настигне. Но, че противника презъ нощта може да се е устроилъ и да ни устрои изненади, срещу които ще трѣбва да се действува системно, това се изпусна изъ видъ, едва когато противника по единъ правилень начинъ ни устрои отъ гората „Боблата“ едно сериозно препятствие, на което ни задържа около 6—7 часа и когато нашитѣ части нахлуха въ нея и се точеха една следъ друга, тогава отъ наша страна се съзна грѣшката, но бѣ вече късно да се поправи.

Тази грѣшка пороци и други, а именно: артилерията не можеше да се използва, въпрѣки че нуждата бѣ много голѣма, защото щѣше да бие нашитѣ части, прѣснати изъ широката гора. Въ дадения случай действията на нашитѣ части непременно трѣбваше да бждатъ предшествувани отъ пехотна разузнаване, което щѣше да установи присѣствието на противника въ гората. А веднѣжъ това установено, щѣше да се иска отъ артилерията да наложи огъня си по крайнитѣ и вътрешността на гората и противника щѣше да бжде принуденъ да я напусне.

Като се знае колко силенъ е ефекта на артилерийския огънь въ гора, особено срещу битъ противникъ, съ положителностъ можемъ да допуснемъ, че врага нѣмаше да дочака пехотната атака и да става нужда да бжде прогонванъ крачка по крачка, а нѣкъде и съ ржкопашень бой. Нашитѣ успѣхи, безспорно, щѣха да се добиятъ съ най-минималнитѣ усилия на частитѣ.

Действително артилерията ни излѣзе на позиция, но това бѣ, когато пехотнитѣ полкове бѣха дебуширали вече презъ гората и настѣпваха по полето къмъ гр. Тутраканъ, а тогава бѣше вече късно. Изобщо действията могатъ да се характеризиратъ, като изолирани за пехотата и артилерията, никакво взаимодействие и сътрудничество на двата рода войски. Когато пехотата имаше най-голѣмата нужда отъ артилерийска подкрепа, последната не можа да ѝ се даде по изложенитѣ по-горе причини.

И презъ този день частитѣ отъ 1/4. и 3/4. бригади действаха по свой починъ, защото обширния лесъ, презъ който трѣбваше да преминатъ, разединяваше действията и отнемаше възможността на по-горнитѣ началници да държатъ своитѣ части въ ржце.

Ако бѣха се назначили обекти и линии, на които да се дочакватъ частитѣ, напр. южната и северната крайнини на гората, частитѣ биха могли да се държатъ въ ржце и усилията имъ щѣха да се координиратъ правилно. Въ такъвъ случай, нѣмаше да се достигне до положение, когато едни части изнемогватъ въ борбата съ противника, други

да оставатъ пасивни зрители на боя;—нѣмаше сжщо, малкитѣ пехотни началници да прибѣгватъ сами до артилерийскитѣ и да молятъ за съдействие при атаката, а отдѣлни роти да влѣкатъ съ себе си орждия, които да ги придружаватъ и имъ отварятъ пжтъ.

Действията предъ 1/1 бригада презъ този день се развиха правилно. Особено добре и умѣло бѣ организирано разузнаването и охраната, благодарение на които не се даде възможностъ на врага да се изскубне и присѣдини къмъ войскитѣ на Силистренския гарнизонъ. Презъ този день се подчерта и смислена частна инициатива на малки началници.

Б. На отбраната.

На 6. септемврий коменданта на крепостта разполагаше вече съ значително численно превъзходство надъ нашитѣ атакующи войски. Новопристигналитѣ 14 пехотни дружини и 3 полски батареи въ ржцетѣ на единъ решителень началникъ можеха да внесатъ коренна промѣна въ положението. Съ тѣхъ можеше да се предприеме единъ смѣль манѣвръ и да се нанесе на атакующия удѣръ, който би могълъ да отвори поне една врата за блокиранитѣ му войски, за да излѣзатъ и отстъпятъ по посока къмъ Силистра. А между това коменданта можа да използва само 2 дружини и 3 батареи, които изпрати въ II секторъ, а така сжщо произведе нѣколко частични атаки срещу 1/1. бригада, които макаръ, че отъ началото се започнаха съ голѣмъ устремъ, обаче, неподкрепени съ резерви, неорганизирани и направлявани отъ една твърда ржка, не успѣха. Повече усилия и упорство коменданта не прояви, напротивъ, той къмъ обѣдъ на 6. септемврий даде заповѣдъ за прехвърляне частитѣ на лѣвия брѣгъ на Дунава съ имашитѣ нѣколко плавателни сждове, като самъ трѣгна съ първия ешелонъ. Съ това негово решение се внесе известно вече безредие и паника, а надеждата за поправяне на положението бѣ безвъзвратно изгубена.

Положението на 6. септемврий бѣ твърде благоприятно за генералъ Тодореску, защото му даваше възможностъ да извърши единъ успѣшенъ пробивъ въ източна посока. Нахлуването на 1/4. и 3/4. бригади въ леса „Боблата“ и оставането имъ въ него 5—7 часа бѣше сгодень моментъ за коменданта на крепостта да остави срещу тѣхъ единъ слабъ заслонъ, който да ги задържа при дебуширането имъ изъ северната крайнина, а съ останалитѣ сили да извърши пробива срещу 1/1. бригада на източния фронтъ. Това се пропусна отъ коменданта, пропусна се и отъ неговия замѣстникъ полковникъ Марашеску. Тия фатални грѣшки донесоха пълния разгромъ на врага при отбраната на тая силна крепостъ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Боятъ при Тутраканъ по замисълъ, подготовка и изпълнение бѣ дѣло на българската военна доктрина, която роди самонадѣяността и вѣрата на висшето командуване въ победата и стихийниятъ устремъ на войскитѣ.

Въ този голѣмъ бой нашето командуване приложи съ голѣма точностъ главнитѣ принципи за водене на съвременния бой и неговитѣ великолепни качества и подготовка — високо импонираха надъ ония — на ромънското командване.

Нашитѣ действия подъ Тутраканъ се считаха, и отъ съюзници, и отъ противници за безпогрѣшни и врага, за да смекчи съкрушителното действие, което тѣ указаха, не само върху духа на армията му, но и върху престижа на нацията му, изкриви умишлено историческата истина, като предписа това гениално дѣло не на българското военно командване, а на знаменития нѣмски полководецъ — фелдмаршалъ Макензенъ. Никакви извѣрствания, обаче, не помогнаха, безпристрастния историкъ още на времето подчерта съ дебели линии, че тази победа е дѣло само на българското командване, дѣло само на българскитѣ войски.

Разбира се, че въ всѣка военна операция, която историята е считала за безпогрѣшна, сж ставали грѣшки. Такива станаха и при Тутраканъ, обаче, тѣ сж неизбежни съпътници на всѣка дѣлова работа и съ нищо не намаляватъ величието на извѣршения подвигъ.

Въ вихъра на боя, подъ грохота на хилядитѣ снаряди и свистенето на безбройнитѣ куршуми — всички военни правила и принципи не могатъ да се изпълняватъ така точно, както сж написани въ тактиката и правилницитѣ.

Ето защо и тѣзи грѣшки съ нищо не намаляватъ и обезценяватъ хубавитѣ дѣла, извѣршени отъ частитѣ при този великъ подвигъ и съ нищо не намаляватъ достойнствата на тѣхнитѣ водачи. И, ако ние изтъкнахме нѣкои дефекти и грѣшки, извѣршени отъ частитѣ, то това се сори съ единствената целъ да се почерпятъ поуки отъ това блѣскаво дѣло на нашитѣ войски и да се види какъ сж

еволюирали идеитѣ и схващанията презъ войната и днесъ, като се подчертае за лишенъ пътъ, че и за този бой вѣковнитѣ принципи на военното изкуство не сж остарѣли, пъкъ и днешното развитие на техническитѣ сръдства за борба не сж ги измѣнили, а си оставатъ сжитѣ, само формитѣ и приложенията имъ въ известни отношения сж се измѣнили.

Този голѣмъ бой ни подчерта за лишенъ пътъ, че и занаяпредъ главния елементъ за решението на боя ще си остане пакъ човѣка съ неговитѣ духовни качества.

И занаяпредъ пакъ ще побеждава храбрия, самоотвержения и решения да мре боецъ — следователно, тамъ трѣбва да бѣде насочено главно внимание на всѣки началникъ отъ най-големия до най-малкия.

Но днесъ, когато на война ще бждатъ дигнати на кракъ цѣли народи, никой отъ насъ не трѣбва да си прави илюзии, че грамаднитѣ народни маси, екипирани, облѣчени въ войнишки одежди, ще носятъ въ сръдцата си поменатитѣ духовни качества, за които още преди единъ вѣкъ победителя на свѣта — Наполеонъ бѣ казалъ, че сж гаранцията на всѣка победа.

Не, въ тия грамадни маси, само едно малцинство ще носи тия духовни ценности въ своитѣ сръдца, но и това малцинство стига да го има — ще решава добрия изходъ на боя. Водачитѣ на взводоветѣ и ротитѣ, едни отъ главнитѣ творители на победитѣ въ боя, ще бждатъ сигурни въ своитѣ успѣхи, ако бждатъ оградени дори само отъ десетки вѣрни и самоотвержени храбреци, готови за самопожертване въ критическитѣ минути на боя.

Тия десетки самоотвержени храбреци, като порой ще повлѣкатъ останалитѣ свои другари, които не притежаватъ въ съвършенство тия ценни добродетели.

Стихийното настѣпление при Тутраканъ се дължи на десеткитѣ храбреци, смѣлчаци отъ всѣки взводъ и рота, а така сжщо и на личния примѣръ на началствующитѣ лица, които бѣха застанали непоколебимо начело на своитѣ части.

Тия смѣлчаци именно сринаха изкуственитѣ препятствия съ ржце и крака и поведоха стотици и хиляди подире си — и докараха *великата победа*.

Ето, прочие, благодатната възпитателна дейностъ на всѣки началникъ: да се създаватъ тия личности, като разбира се, първи между тѣхъ бждатъ самитѣ началствующи лица.

Тая мисълъ, настойчиво проповѣдвана още на времето си отъ *Арданъ де Пикъ*, днесъ не само не е изгубила своето значение, но напротивъ — придобива още по-голема сила. Не може днешната армия, която въ действителностъ ще

представлява въоръженъ народъ, да бжде изцѣло носителка на описанитѣ ценни военни добродетели, защото нито времето, нито условията ще позволяватъ тѣхното насаждане и култивиране въ този краткъ срокъ.

Тия духовни ценности се създаватъ съ дълго школуване и възпитание и тѣ ще се намѣрятъ най-вече въ мирно-временнитѣ кадри на армията. Ако пъкъ къмъ тия духовни богатства, за които се говори по-горе, се прибавятъ и добрата всестранна подготовка и умѣлото използване и владѣние на всички модерни сръдства за борба, или съ други думи казано, ако се върви съ времето си безъ да се оставя назадъ отъ новоститѣ, които всѣки изминатъ день ни носи, то съчетани знанията съ изкуството съ духовнитѣ сили ще направятъ тази войска силна и непобедима.

Да се работи упорито за моралната подготовка въ нашата войска и да се съчетае съ бойната—ето идеала, къмъ който трѣбва да се стреми всѣки членъ отъ нашата родна армия.

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
Предговоръ	3
I. "водъ. Общо политическо и военно положение въ надвечерието на войната между България и Ромъния	5
а) Политическото положение на България.	
б) Политическото положение на Ромъния.	
II. Военното положение на дветѣ страни въ надвечерието на войната	8
а) На България.	
б) На Ромъния.	
III. Причини, които наложиха обявяването на войната	10
IV. Операционни театри	10
V. Положение на дветѣ страни (групировка на силитѣ имъ) въ надвечерието на обявяване войната на Добруджанския операционенъ театъръ	11
а) На нашитѣ войски.	
б) На ромънитѣ.	
VI. Планъ на операциитѣ на дветѣ страни на Добруджанския операционенъ театъръ	13
а) Нашия планъ.	
б) Ромънския планъ.	
VII. Боятъ при Тутраканъ. Съставъ на атакующитѣ войски; подходъ къмъ границата за заемане изходно положение	14
VIII. Положение и духъ на странитѣ въ надвечерието на настѣплението срещу Тутраканъ	16
а) Положение на нашитѣ войски.	
б) Положение на противника.	
в) Духъ на нашитѣ части.	
г) Духъ у противника.	
IX. Положение на крепостъта въ надвечерието на атаката	18
а) Фортификационни сили.	
б) Гарнизонъ и въоръжение.	
в) Разпредѣление на силитѣ.	
X. Описание на мѣстността, на която се разигра боя при Тутраканъ	19
XI. Действие на 1. септемврий	20

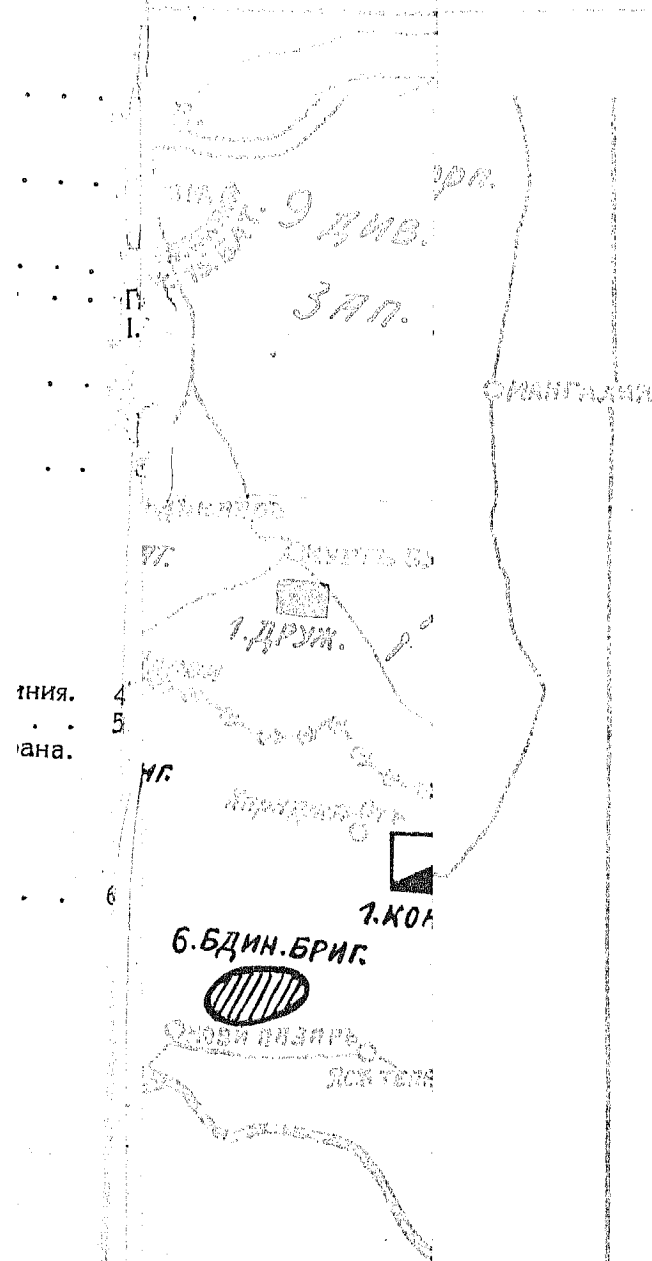
пре
тел
вре
да

ва
вр
бо
бр
д
д
на
то
ш

н
к
г

- XII. Действие на 2. септемврий . . . . .
 а) На нашите части.
 б) На противника.
- XIII. Планъ на атаката . . . . .
 а) Планъ на командующи III армия.
 б) Планъ на командира на 4. див.
- XIV. Планъ на отбрана на крепостта
- XV. Действие на 3. септемврий . . . . .
 а) На нашите части.
 б) На противника.
- XVI. Действие на 4. септемврий . . . . .
 а) Действие на нашите части.
 б) Действие на противника.
- XVII. Действие на 5. септемврий . . . . .
 1. Атака и отбрана на фортовата линия.
 2. Атака на пехотата.
 а) 1/4. бригада.
 б) 3/4. бригада.
 в) 47. пех. полкъ — обща поддръжка.
 г) 1/1. бригада.
 д) германската колона.
3. Преследване към втората отбранителна
- XVIII. Действия на 6. септемврий . . . . .
 Атака на II отбранителна линия и нейната
 а) 1/4. пех. бригада.
 б) 3/4. пех. бригада.
 в) 1/1. пех. бригада.
 г) Германска колона.
- XIX. Заключение . . . . .

ния.
ана.

речилоръ

